

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ФІЛОЛОГІЇ ТА МАСОВИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ**

До захисту допустити:
Завідувач кафедри

«__» _____ 20__ р.

**«ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ОГЛЯДОВИХ ТЕМ НА УРОКАХ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В СТАРШИХ КЛАСАХ»**

Кваліфікаційна робота
здобувача вищої освіти
другого (магістерського) рівня
вищої освіти
освітньо-професійної програми
«Середня освіта. Українська
мова і література»
Шаталової Діани Віталіївни
Науковий керівник:
Коновалова Марія Михайлівна,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри
української філології
Рецензент:
Короткова Юлія Михайлівна,
доктор педагогічних наук,
професор кафедри
гуманітарних дисциплін
факультету № 2
Донецького юридичного
інституту МВС України

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою _____
Секретар ЕК _____
«__» _____ 20__ р.

Маріуполь – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ОГЛЯДОВІ ТЕМИ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТИ	
1.1. Поняття оглядових тем, їх види та значення на уроках літератури	9
1.2. Монографічні огляди	12
1.3. Історико-літературні огляди	17
Висновки до Розділу 1	26
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ОПРАЦЮВАННЯ МОНОГРАФІЧНИХ ТЕМ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ	
2.1. Методи вивчення оглядових тем	28
2.2. Експериментальна система роботи на уроках вивчення оглядових тем	42
Висновки до Розділу 2	61
ВИСНОВКИ	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	67

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сьогодні найважливішим складником гуманізації суспільних, економічних та соціальних досягнень у сучасній демократичній країні повинна стати літературна освіта. Вагома роль у формування нових життєвих спрямувань молодого покоління в Україні, вихованні їхньої націєтворчої свідомості, зорієнтованості в культурному та літературному розвитку належить закладам середньої освіти. Завданням сучасної школи є «формування громадянина України, підготовленого до життя в сучасному суспільстві, здатного навчатися впродовж життя, оперувати й управляти інформацією, приймати виважені рішення, ефективно взаємодіяти з людьми, усвідомлювати свою роль у державі і світі, адекватно реагувати на проблеми й виклики часу і нести відповідальність за власні вчинки, досягати творчої самореалізації» [52].

Важливим напрямом сучасної освіти, який впливає на духовний розвиток учнів, є гуманітарний напрям. У циклі гуманітарних дисциплін вагоме значення належить літературі. Зміст літературної освіти базується на засадах загальнолюдських і національних цінностей, принципах гуманізму й демократії. Важливим носієм ідентичності нації, її генетичності є українська література. Протягом століть український народ створив вагомі художні полотна. Це фольклорні й художні тексти. З найкращими зразками вітчизняної літератури і фольклору школярі знайомляться у закладах середньої освіти.

Спрямованість сучасної літературної освіти в школі на виховання цілісної, внутрішньо багатой особистості спонукає до шукання нових ефективних напрямків вивчення вітчизняної літератури. Формування молодого покоління, свідомого своєї національної приналежності й самототожності, повинно ґрунтуватися на історичних та культурних традиціях, на переосмисленні минулого досвіду, на сучасних знаннях. Вивчення художнього тексту, аналіз змістових, жанрових та естетичних

особливостей тексту дозволять учням зрозуміти літературу як мистецтво слова, як основного чинника сприйняття світу та самоідентифікації в ньому.

У Концепції літературної освіти наголошується на необхідності вивчення літератури в просторі розвитку культури й мистецтва. Адже література як мистецтво слова є потужним чинником духовної культури будь-якого суспільства, тому варто розглядати літературні твори в контексті загально-культурного руху певного етапу розвитку людства, у взаємозв'язках із живописом, музикою, кіно та іншими видами мистецтва. Також вагомим для формування світогляду й загальної культури школярів є вивчення художніх творів не лише як окремих довершених текстів конкретних письменників, але й у контексті вітчизняної і світової літератури, культури, історії, філософської думки, у взаємозв'язках з іншими текстами й мистецькими явищами. Культурологічний принцип забезпечує розширення світогляду учнів, визначення ними місця літератури серед інших видів мистецтва та в духовній культурі народу й людства.

Величезні можливості для втілення гуманітарної освіти закладені у шкільному курсі вивчення української літератури, зокрема в оглядових темах. Такі теми відіграють роль вступу, суттєвого доповнення або узагальнення до великих блоків навчального матеріалу. Оглядові теми охоплюють різноманітний матеріал з української літератури, з інших галузей науки й мистецтва, характеризуються високим рівнем взаємодії та вважаються найскладнішими в шкільній програмі з літератури.

Розуміння послідовності літературного розвитку школярів-старшокласників, безперервності навчального процесу й наступності у вивченні оглядових тем у шкільному курсі літератури дають Концепція літературної освіти, Концепція національного виховання, Державні стандарти з української літератури. Також важливе значення у практиці шкільного опрацювання оглядових тем мають програми з української літератури, зокрема, пояснювальні записки до них.

Вивченню оглядових тем присвятили свої праці відомі учені-методисти: О.Бандура, Т.Бугайко, Ф.Бугайко, В.Неділько, Н.Волошина, С.Жила, О.Ісаєва, О.Куцевол, Л.Мірошніченко, Є.Пасічник, О.Слоньовська, Б.Степанишин, Г.Токмань та ін. Їхні дослідження довели важливість оглядових тем як є вагомих складників у курсі шкільного предмета української літератури. Саме вони доповнюють знання учнів про письменників, які через брак часу, не охоплені навчальною програмою з української літератури. Також у процесі вивчення української літератури в 9 - 11 класах оглядові теми виконують роль суспільно-політичного і культурно-наукового тла, у контексті якого розвивається література, тому їх успішне вивчення є важливим і необхідним у шкільному курсі літератури.

Науково-методичні праці учених дозволяють зробити висновки про те, що оглядові теми посилені і необхідні для старшокласників. Незважаючи на те, що шкільна лекція залишається основною формою уроків, на яких учитель подає, а учні сприймають, осмислюють і засвоюють матеріал, науковці відзначають зацікавленість учителів-словесників використанням елементів семінарських занять, у процесі яких упроваджують інноваційні технології. У шкільну систему навчання й у вивчення оглядових тем широко входить Інтернет. Також учителі-практики часто застосовують психологічний аналіз, літературознавчі інтерпретації, екскурси, міжпредметні зв'язки, а також диференційоване навчання, ігрові моменти, інтерактивні технології, зокрема роботу учнів усього класу, роботу в групах тощо.

У сучасних програмах з української літератури в старших класах запропоновано достатньо оглядових тем. Вони досить складні і вимагають особливого підходу до їх опрацювання. Без належного засвоєння учнями складного і великого за обсягом матеріалу оглядових тем неможливе глибоке розуміння й усвідомлення художньої цінності літературних творів, що пропонуються для текстуального опрацювання й аналізу, взаємозв'язків у розвитку українського красного письменства, європейської і світової літератури та культури. Оглядові теми охоплюють багато інформативного

матеріалу з інших галузей мистецтва, їхній зміст важкий для сприйняття школярами. Методика вивчення таких тем наразі не розроблена достатньо й потребує особливого підходу й опрацювання. досі немає жодних спеціальних досліджень з вивчення оглядових тем української літератури в закладах середньої освіти. Отже, запропонована тема роботи є актуальною й вимагає глибокого і систематизованого дослідження.

Об'єктом роботи є процес вивчення оглядових тем у контексті дисципліни української літератури в старших класах у закладах загальної середньої освіти.

Предмет дослідження – зміст і значення оглядових тем у 9 - 11 класах, методи, прийоми й засоби їх ефективного вивчення.

Мета дослідження – накреслення основних шляхів вивчення оглядових тем на уроках української літератури в старших класах та обґрунтування ефективних прийомів і форм навчальної діяльності учнів.

Поставлена мета передбачає постановку таких **завдань**:

- розглянути проблему вивчення оглядових тем у науково-методичній літературі;
- окреслити місце і роль оглядових тем у курсі літератури в школі;
- охарактеризувати навчальний матеріал, запропонований до вивчення на оглядових темах української літератури в 9 - 11 класах;
- визначити найефективніші методи, прийоми і засоби навчання, задля успішного опрацювання оглядових тем з української літератури;
- розробити елементи експериментальних уроків з оглядових тем;
- здійснити апробацію запропонованих експериментальних уроків з методики вивчення оглядових тем у старших класах під час проходження виробничої практики.

Методи наукового дослідження, використані у роботі:

- *теоретичні*: опрацювання статей з психології, педагогіки, методики вивчення української та зарубіжної літератури з теми, узагальнення

педагогічного досвіду науковців, аналіз навчальних програм і шкільних підручників з української літератури щодо методики вивчення оглядових тем.

- *емпіричні*: спостереження та аналіз уроків вивчення оглядових тем у старших класах, індивідуальні й групові бесіди з учителями та учнями, опитування старшокласників, інтерв'ю, аналіз усних і письмових робіт, визначення результатів у процесі запропонованої експериментальної системи навчання, визначення її ефективності.

Роль і значення оглядових тем в структурі курсу української літератури загалом розглядаються за допомогою соціологічного, культурно-історичного методів. У розгляді монографічних тем використовуються елементи біографічного методу.

Наукова новизна і теоретичне значення роботи: розроблено, науково обґрунтовано й експериментально перевірено методичну систему вивчення оглядових тем у шкільному курсі української літератури; запропоновано удосконалено найбільш результативні для вивчення оглядових тем елементи уроків: шкільну лекцію, бесіду, форми самостійної роботи, проведено роботу із застосування інтерактивних засобів навчання, доповнено інформацію про диференційоване навчання, увиразнено мистецький контекст й міжпредметні зв'язки.

Практичне значення. Матеріали роботи можуть бути використані у процесі викладання української літератури і школі, під час проходження виробничої практики, у процесі професійної підготовки студентів-філологів вищих педагогічних навчальних закладів, у написанні курсових та магістерських досліджень.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи висвітлено в статті «Особливості вивчення оглядових тем на уроках української літератури в старших класах» у науковому збірнику «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» (Збірник включено до міжнародних науково-метричних баз); тезах

«Шляхи вивчення оглядових тем на уроках літератури в ЗЗСО» в електронному збірнику Декади студентської науки МДУ.

Структура та обсяг дослідження. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, 2 розділів (теоретичного і практичного), висновків та списку використаної літератури, який нараховує 83 джерела.

РОЗДІЛ 1

ОГЛЯДОВІ ТЕМИ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТИ

1.1. Поняття оглядових тем, їх види та значення на уроках літератури

Література як навчальна дисципліна у шкільній системі освіти є неповторним і цікавим явищем. Об'єктом і предметом її вивчення є різноманітний, оригінальний, неповторний навчальний матеріал, широкий спектр опрацювання якого збагачує учнів широкою інформацією, літературними знаннями, розвиває їхню творчу уяву. Як предмет шкільного циклу «література включає в себе п'ять основних видів навчального матеріалу: художні тексти, історико-літературні, у тому числі й біографічні, огляди, літературознавчий аналіз творів мистецтва слова та теоретичні визначення. Усі вони потребують окремих підходів до свого опрацювання, адже наділені індивідуальними властивостями й виконують окрему роль у здійсненні літературної освіти» [7, с. 23]

В основу шкільних програм з української літератури включені авторські художні тексти, народна творчість. Вони є обов'язковими для текстуального опрацювання на уроках, а також винесені для позакласного прочитання. Художній текст є основним джерелом знань на уроках літератури. Саме на ньому фокусується основна увага вчителя й учнів протягом усього процесу навчання. Такий навчальний матеріал активізує інтелектуальний та емоційний потенціал школярів, характеризується передачею інформації в образній формі й потребує різних шляхів аналізу та інтерпретації.

Вагоме значення у системі літературної освіти має теоретичний матеріал, представлений у вигляді теоретико-літературних понять, визначень, дефініцій, історико-літературних оглядів. Однак такий матеріал у підручниках з літератури подається відповідно до вікових особливостей учнів. Загалом

система літературної освіти в школі проходить в три етапи: початковий, середній і старший.

Початковий етап знайомства з літературою відбувається ще в початкових класах. У 5-8 класах добір літературних творів відбувається за такими принципами: хронологічний, тематико-хронологічний, проблемно-тематичний, жанровий тощо. Програмою пропонується вивчення творів різних жанрів та стильових напрямків. У доборі літератури для середніх класів важливим є лінійний підхід, за яким пропонується вивчення тексту, жанру, теоретичних понять від простого до складного у кожному наступному класі. Також вагомою складовою програмування текстів є повернення до раніше вивченого задля повторення, поглибленого вивчення і закріплення матеріалу.

У 9-11 класах шкільна програма пропонує принцип побудови курсу літератури на історико-літературній основі. У Програмі з літератури для загальноосвітніх закладів за редакцією Р.Мовчан «курс української літератури в 10–11 класах рівня стандарту сформовано за тематично-хронологічним принципом, тобто запропоновано її системне вивчення, розпочате в 9-му класі, але за відповідними знаковими темами, у хронологічній послідовності. Це сприяє більшій можливості через естетико-літературознавчі категорії, поняття, залучаючи й біографію письменника, зацікавити учнів якісними художніми творами національного мистецтва, відповідно активізувати морально-етичний потенціал цих творів, потенціал ключових суспільно-ціннісних компетентностей, а також загалом змінити усталений, певною мірою застарілий імідж української літератури на цілісній карті світової літератури» [71].

Реалізація історико-літературної основи курсу здійснюється з дотриманням певної традиційно-хронологічної структури. Простежується поєднання лінійного та концентричного принципів щодо вивчення художніх текстів за жанрами, проблемно-тематичним наповненням, стильовими напрямками.

У старших класах запропоновано літературний курс за послідовністю хронологічною й з акцентом на жанрових особливостях, тобто вивчається література, наприклад, кінця ХІХ – початку ХХ століття, література 20 – 30-их рр. ХХ ст. тощо. Жанровий аспект простежується, наприклад, у вивченні модерної драматургії і театру, у прозовому розмаїтті тощо. Також у формулюванні окремих оглядових тем наголошується на проблематиці історії розвитку української літератури, наприклад, розвиток еміграційної літератури.

Вивчення історії української літератури може мати такі форми:

- історико-літературні огляди;
- історико-біографічні чи біографічні огляди (життєвий і творчий шлях конкретного письменника в контексті літературної епохи)»
- монографічні огляди (життєвий шлях письменника й детальне вивчення його творів);
- групові (огляди творчості окремих груп письменників: творчість празької літературної школи, шістдесятництво як явище в розвитку української літератури тощо).

Вивчаючи життя і творчість письменників певної літературної епохи, старшокласники знайомляться не лише з їхніми художніми творами, але й з літературними напрямками, течіями, школами, які розвивалися в цей час. Таким чином, через художній текст представлена літературна епоха. Ідейно-художні особливості художнього твору під час його інтерпретації спроектовують на суспільно-політичні, філософські, культурологічні особливості епохи. Отже, в старших класах в оглядових темах посилюється контекстний компонент.

Складовою частиною оглядових тем часто стають теоретико-літературні поняття, елементи літературно-критичних статей. Вони також пропонуються за історико-літературним принципом і відповідно до вікових і когнітивних особливостей. Теоретико-літературні поняття у шкільному курсі літератури подаються поетапно, від простого до складного, з акцентом на повторюваність і зіставленням із зарубіжною літературою.

У систематичному курсі літератури в старших класах шкільною програмою визначаються два види тем – монографічні та оглядові.

Монографічні теми характеризуються поєднанням у їхній основі біографії чи огляду життєвого шляху письменника з викладеним оглядом його творчості й детальнішим аналізом одного або кількох вагомих для конкретного віку учнів творів письменника. Таке поєднання матеріалу сприяє якіснішому сприйняттю життя та діяльності митця з його творчістю й глибшому осмисленню інтерпретованого тексту як основного компонента програми. Отже, монографічна тема – це вивчення життєвого і творчого шляху одного письменника з аналізом одного чи більше зразків його художніх текстів.

В основі оглядових тем, на відміну від монографічних, є загальна характеристика визначеного періоду розвитку літератури у тісному взаємозв'язку із життям суспільства, а також опрацювання творчості митця без текстуального вивчення його творів та літературно-критичних праць до них.

Таким чином поєднання монографічних і оглядових тем у системі вивчення літератури в 9-11 класах сприяє не лише ознайомленню старшокласників з найдовершенішими художніми творами, або життєвим і творчим шляхом кола найвидатніших письменників, але й визначає їх місце в загальному процесі розвитку суспільства і літератури, з'ясує значення їх творчості для часу їхньої діяльності й нашої сучасності, глибоко усвідомлювати їх виховну роль.

1.2. Монографічні огляди

Основу систематичного курсу вивчення літератури становлять монографічні теми. У центрі монографічних тем життєвий і творчий шлях письменника, його твори (один чи декілька), що вивчаються на уроках

текстуально. Життєвий і творчий шлях письменника подається у підручнику у формі нарису.

На відміну від 5-9 класів, де елементи біографії письменника вивчаються вибірково і лише ті, які дотичні до художнього тексту, який пропонується на опрацювання, у старших класах вивчення життєвого шляху письменника відбувається в контексті історико-літературного процесу того часу. Окрема увага приділяється формуванню світогляду митця, його творчому стилю. Система розташування навчального матеріалу, його відбір (наочність, споди сучасників, літературно-критичні праці, застосування технічних засобів) мають особливе значення.

Дисципліна українська література в шкільній програмі побудована на чергуванні оглядових та монографічних тем. Як правило будь-який період вивчення літератури починається з оглядових тем, на яких подається широка характеристика історичного, мистецького та літературного життя певного періоду. Далі до вивчення пропонуються окремі постаті найбільш відомих письменників того періоду та текстуально вивчається їхня творчість (один чи більше художніх текстів за програмою)

Монографічне вивчення конкретної постаті базується, в першу чергу, на розгляді біографії письменника. Опрацювання життєвого шляху митця ґрунтується на принципі історизму, представлена еволюція життєвого і творчого шляху, взаємозв'язок вивчення біографічного матеріалу і творів, сучасність акцентів, дидактична та виховна мета у процесі вивчення матеріалу. У контексті життєвого і творчого шляху акцентується увага на його художньому методі і стилі.

У процесі вивчення тексту пропонуються різні напрямки аналізу художніх творів, які досліджуються: подієво-фабульний, за образами, проблемно-тематичний, змішано-комбінований. Під час детальної інтерпретації тексту застосовуються різноманітні прийоми роботи: читання з коментарями, характеристика уривків, переказ елементів тексту, опис героїв, їх співставлення, аналіз, опис ілюстрацій тощо.

Монографічне вивчення біографії та художнього тексту митця безпосередньо проектується враховуючи жанрово-стильові особливості його тексту, що вивчається, здатності до сприйняття твору учнями, враховуючи їх вікові категорії, виховної та дидактичної мети. Вибір учителем доцільних методів та прийомів роботи на уроці сприяє досягненню результативності навчання.

Вивчення художнього твору митця передбачає також ознайомлення зі значенням твору у контексті творчості автора, його оцінкою в літературній критиці. Програмою з літератури передбачено ознайомлення з теоретико-літературними поняттями, з якими учні знайомилися в ході монографічної теми. Написання підсумкової творчої роботи чи виконання іншого підсумкового завдання є узагальнюючим етапом вивчення монографічної теми.

Опрацювання монографічної теми передбачає встановлення зв'язку між творчістю письменників певної епохи, простеження поступовості в аналізі проблематики, характеристиці образів, в естетичних принципах та ідейному змісті творів. Адже кожен письменник є «продуктом» своєї епохи. Такий підхід у вивченні формує світоглядне мислення старшокласників, привчає їх розглядати досліджувані явища у взаємозв'язках.

У процесі вивчення твору учителеві необхідно працювати в напрямку наближення учнівського сприйняття та тлумачення тексту в науковому просторі. У цьому випадку особливо важливим є розуміння авторської позиції у творі. Метою шкільного вивчення є враження від зображеного автором життя, тому його світогляд, соціальні, моральні і естетичні якості і погляди детально повинні вивчатися на уроці вивчення біографії митця. Кращому сприйняттю твору сприятиме глибоке висвітлення естетичних поглядів, почуттів, життєвого шляху митців, їх зіставлення.

Письменник усе побачене пропускає крізь своє сприйняття, тому без розуміння особистості автора неможливо зрозуміти твір. Реальне життя автор зображує через власне ставлення до нього. Важливо, щоб старшокласники

зрозуміли концепцію життя автора, сприйняли її та співставили з історичною епохою, з сучасністю.

Виділяючи ідеологічні, моральні, естетичні риси та особливості постаті митця у процесі вивчення монографічної теми, учні зможуть пізнати його як оригінальну і неповторну особистість у житті і творчості. Таким чином вони набуватимуть досвіду більш об'єктивної оцінки і значення його творчості в літературному просторі певного періоду й літературі загалом.

Навчальний літературний матеріал на уроках вивчення монографічних тем, починаючи з 9 класу, повинен розташовуватись у хронологічній послідовності. Актуальним є історичний підхід у вивченні текстів і авторських біографій. Методисти пропонують вивчати життєпис письменника у формі нарису. Важливо не тільки сконцентрувати увагу учнів на біографічній матеріалі про письменника, але й зосередитись на історичних та соціально-побутових умовах того часу, їх вплив на формування світогляду письменника, його літературну діяльність, на відображенні ним у тексті життєві ситуації.

Біографічний нарис це не лише розповідь про окремих період життя художника слова: із багатьох фактів добирається матеріал, який дозволяє простежити за становленням творчої особистості. Вивчення біографії письменника найчастіше проводиться з використанням комбінованого прийому, в якому елементи шкільної лекції вчителя компонується з бесідою. Лекція словесника охоплює таке коло питань, яке безпосередньо вплинуло на написання художнього твору: факти про життя письменника, суспільна діяльність, формування світогляду, коло однодумців та захоплень. Уявлення учнів-старшокласників про мистецьку постать поглиблює кількість біографічної інформації. Тут доречними і навіть необхідними можуть стати документальні матеріали про письменника, спогади його сучасників, листування з друзями тощо.

Постійне поповнення інформації про індивідуальність митця у подальшому сприятиме якісній роботі й кращому сприйняттю його особистості учнями. Адже певні знання у них уже будуть давати певне

уявлення про нього. Таким чином, без перевантаження і без використання додаткового часу на вивчення творчості митця будуть виконуватися освітні завдання.

У старших класах необхідно дотримуватися дидактичного принципу лінійності, за яким простежується взаємодія між життєписом самого письменника і його творчістю. Цей зв'язок простежується у процесі вивчення усієї монографічної теми. Біографія письменника і його художній текст інтерпретуються поступово, поетапно, у тісному контакті та з охопленням відповідної кількості інформації для достатнього сприйняття письменника і його творчості.

Представляючи школярам письменника як особистість і як просту індивідуальність, необхідно прискіпливо підходити до відбору інформації про нього. Учні повинні розуміти, що митцю, як будь-якій простій людині, властива зміна поглядів, думок, його світогляд може змінюватися, коригуватися відповідно до якихось життєвих подій. Суперечності у поглядах митця можуть впливати на його твори. Найкраще світогляд письменника розкривається через:

- оцінку відомих людей про митця;
- його власні висловлювання;
- цитати з художніх текстів;
- створену ним систему образів-характерів.

Вивчення біографії письменника в контексті монографічних тем може проводитися за допомогою різноманітних методів. Це: шкільна лекція, самостійні виступи школярів, робота за підручником, очні й заочні екскурсії тощо. Важливою є постановка проблемних питань, які спроектують дискусію, складання плану тощо. Біографія митця повинна позиціонувати не лише його велич, але й важкий шлях становлення та письменницького росту і таланту. Уроки вивчення біографії можуть відбуватися з використанням групових і індивідуальних завдань, домашніх і класних занять.

1.3. Історико-літературні огляди

Важливою складовою вивчення літератури в школі є огляд літературного процесу, основні етапи його розвитку та досягнення. У старших класах до шкільних програм з української літератури пропонується система оглядових тем, спрямована на охоплення історико-літературного, культурологічного матеріалу в комплексі.

«Оглядова тема – це стислий, узагальнений виклад матеріалу про ряд однорідних явищ. При вивченні оглядових тем учитель розкриває зміст найбільш важливих явищ у розвитку літератури певного періоду (загальні особливості історико-культурних епох, типів художньої свідомості, розвиток і взаємозв'язок літературних напрямів, течій), творчості окремих письменників, виділяючи найважливіші й найхарактерніші моменти з їхньої творчої біографії» [36, с. 493].

Метою вивчення оглядових тем є окреслення характерних соціально-історичних, мистецьких просторів конкретної епохи, встановлення закономірностей її поступу, створення літературної основи для осягнення монографічних тем.

Оглядові теми (вступні (настановчі), власне огляди (синтетичні), підсумкові (узагальнюючі)) досить різноманітні за змістом, обсягом (наповненням матеріалу) і формою. У кожному огляді можна виділити декілька пластів: суспільно-історичний, літературознавчий, мистецький. Кожен з них характеризується добором певної інформації, яку потрібно подавати у взаємозв'язку. Це історичні, політичні події та факти, філософські погляди та спрямування, тексти художні, мемуарні, інформаційні, мистецькі шедеври тощо.

У старших класах вивчення оглядових тем спрямоване не на емоції, враження, а на осягнення певних наукових фактів, літературознавчого матеріалу, культурологічних знань про літературну епоху тощо. Адже у темі

немає поглибленого аналізу одного чи більше конкретних художніх текстів автора, а наявна насиченість матеріалу узагальненого характеру.

Перед вивченням конкретних монографічних тем подається огляд літературної епохи, її напрям, течії, угруповання, розвиток жанрів тощо. Зважаючи на певні труднощі в охопленні змістового наповнення матеріалу, вивчення цих тем є необхідним і вагомим. З літературознавчого боку такий підхід є необхідним. Оглядові теми сприяють цілісному освоєнню літератури, забезпечують логічність його розвитку. Вони здатні не лише збагачувати учнів пасивною інформацією, але й вчать творчо мислити, відбирати інформацію, спонукають до пошуку.

У складі оглядових тем найчастіше вирізняють такі структурні складники:

1. Стислий огляд історичних подій.
2. Основна інформація соціально-економічного, політичного, естетичного, філософського спрямування.
3. Відомості про літературно-мистецький процес:
 - проблематика конкретного етапу розвитку літератури;
 - літературні напрямки, школи і течії окресленого періоду;
 - досягнення в галузі теорії літератури (розвиток літературних родів, видів, жанрів);
 - стан української мови (досягнення чи утиски);
 - поступ літературознавства, образотворчого мистецтвознавства, музики, архітектури тощо.
4. Зв'язок уроку-огляду, який вивчається з уроками вивчення монографічних тем.
5. Поєднання роботи на уроці вивчення оглядових тем з позакласною роботою.

Широке коло оглядових тем, запропонованих у шкільних підручниках (вступні оглядові, власне оглядові, підсумкові оглядові) у процесі навчання літератури викликають певні труднощі як у словесників, так і в школярів. На

уроках вивчення оглядових тем учні стикаються з величезною кількістю літературознавчого, культурологічного, мистецького матеріалу. Уся ця інформація подається старшокласникам в контексті історичної епохи, що вимагає глибокого й всебічного її розуміння, а також має на меті налаштувати старшокласників на розуміння конкретних художніх текстів доби.

Методисти-практики вважають, що кількість таких оглядів в старших класах необхідно скоротити, адже перевантаження іменами, фактами, літературознавчими явищами «призводить до поверхового засвоєння предмета», або ж старшокласники «можуть втратити інтерес до літератури».

Існують й протилежні думки. Вважається, що відмова від оглядових тем у старших класах може вплинути на логіку літературного процесу й, що важливо, на цілісне уявлення учнів про літературу як мистецький процес. Також в систематичному курсі літератури оглядові теми збагачують школярів новим, більш обширним матеріалом про ту чи іншу епоху, дають більш повну інформацію про суспільно-історичні умови, цікаві мистецькі явища того часу, представляють розвиток літератури як частину загальнокультурного процесу, в контексті історії розвитку культури та філософської думки. Таким чином, старшокласники вчать самостійно працювати з різними джерелами інформації, цікавішим для них стає власний відбір текстів, що пропонується на самостійне опрацювання чи позакласне читання. Обмін думками з однокласниками й учителем стає цікавішим, поглиблюється інтерес до предмета. Вивчення оглядових тем спрямоване на формування в учнів не лише цілісного уявлення про літературну добу, але й про літературні напрями, течії, школи, сприяє широкому залученню школярів до пошукової роботи, до формування в них інтересу до дослідницької діяльності.

Під час вивчення оглядових тем учителеві необхідно дотримуватися певних принципів:

- формувати у старшокласників цілісне бачення літературного процесу (доби, напрямку, течії, школи, стилю) та особливостей його досягнень в українській та зарубіжній літературах;

- використовувати теоретичну інформацію з відповідними прикладами з художнього тексту, що дозволить старшокласникам узагальнювати й підсумовувати матеріал, робити висновки;
- дотримуватися тісного зв'язку між оглядовими та монографічними темами у процесі викладання літератури;
- здійснювати культурологічний підхід до вивчення літератури, представляти її етапи як частини загальнокультурного процесу, вивчення літератури в поєднанні з поступом культури та філософських вчень;
- широко залучати школярів до пошукової роботи, до процесу підготовки уроку, формувати в них інтерес до дослідницької роботи, читання художніх текстів, пошуку інформації;
- орієнтувати школярів не на пасивне засвоєння матеріалу, а на творчу співпрацю, на активну комунікацію, діалог з текстом, обговорення і позиціонування особистого погляду.

У контексті вивчення тематичних оглядів словесників необхідно звертати особливу увагу на місце української літератури в процесі постійного поступу європейської й світової літератури, наголошувати на національних традиціях та новаторстві української літератури, підкреслювати її зв'язки з літературами інших народів у межах самої країни й у світовому літературному процесі, відстежувати взаємозв'язки української літератури й інших видів мистецтв, визначати значення літератури для сучасників і для майбутніх поколінь.

Для представлення дійсного бачення історико-літературного процесу необхідно брати до уваги імманентні закони розвитку літератури, а в основу його вивчення першочергово мають бути покладені естетичні критерії.

Мета кожної з оглядових тем полягає в тому, щоб розрізнені факти курсу літератури поєднати в одне ціле, поєднати огляд, що вивчається, з попередніми та наступними оглядами. Спочатку це відбувається в межах одного класу, далі - шляхом поєднання програм старших класів (9, 10 та 11 класів), а на

завершення етапи розвитку української літератури розглядаються в контексті зі світовою літературою. Таку думку підтверджують слова вченого В.Щербини, який наголошував, що «на оглядові розділи покладено завдання пов'язувати вивчені явища в загальну картину літератури, об'єднувати їх єдиною системою проблем, принципів і ідей» [81, с. 147].

Оглядові розділи формують системний погляд на історичний, культурний та літературний процес і його внутрішні закономірності, поглиблюють уявлення учнів про основні естетичні системи в світовій літературі; ламають внутрішній поділ між монографічними темами, їх окремішність; розвивають аналітичні здібності старшокласників і синтезують їх.

Оглядові розділи, подані у підручниках з літератури для старших класів, різновекторні та різнохарактерні:

- вступний огляд про становлення й розвиток (давньої, нової та новітньої) української літератури;
- узагальнюючий огляд про українську літературу конкретного періоду;
- підсумковий огляд (значення літератури періоду, що вивчається, світове значення української літератури).

Оглядові теми завжди передують монографічним по творчості запропонованих програмою письменників. Дослідники визначають такі типи уроків-оглядів:

а) урок-пролог (розглядається літературне явище, у певній системі явищ: «жанрові шукання». Наприклад, «Українська модерна проза», «Розвиток драматургії і театру»);

б) огляди концептуальні:

- огляд, в основі якого є теоретико-літературне поняття. Наприклад, «Літературно-мистецький авангард», «Модернізм», «Українська література 1960 – 2000 рр. Відродження багатоголосся у стильовому розвитку» ознайомлює з «шістдесятництвом» як мистецьким і суспільним явищем;

- огляд, в основі якого епохально-хронологічний акцент. Наприклад, «Українська література 1940–1950 рр. XX ст. В умовах репресій, ідеологічного терору і Другої світової війни»);

- тематичний огляд. Наприклад, «Тема України у творчості письменників-емігрантів»;

в) огляд-підсумок, огляд-узагальнення. Наприклад, «Здобутки і втрати письменників Розстріляного відродження».

Наповненість оглядових тем інформаційним матеріалом, конкретними датами, подіями та незначна кількість часу на їх опрацювання призводить до проблеми відбору інформації, узагальнення і систематизації, а також активізації учнівських знань. Мета оглядових уроків – не бути «тлом», на якому можна представити окремі визначні постаті. Незважаючи на те, що оглядові теми, як правило, несуть узагальнюючий характер вони не повинні бути схематичними і неконкретними, а навпаки, має простежуватись чітка мета, навчальна, розвиваюча і виховна. Цілеспрямованість уроку-огляду має визначатися виявленням чітких закономірностей.

Завданням оглядових тем це не тільки підсумок навчальних досягнень школярів, сформованих у процесі опанування життєвого і творчого шляху конкретних постатей, але аналітичне й розуміння сутності художніх текстів, яке є постійним процесом; вибудовуючи шляхи розвитку літератури, визначають проблематику, ключові теми, основні досягнення.

Також у старших класах значно поглиблюються знання про народну творчість, а саме народний епос, народну драматургію, народну лірику, про їх жанрові особливості.

У результаті вивчення оглядових тем учні повинні знати:

- головні віхи літературного поступу, події і факти літературної доби;
- формування світогляду і творчість видатних письменників певних літературних періодів;
- жанрово-стильову приналежність та проблематику їхніх творів;

- роль і місце художнього тексту в контексті творчості письменника й літературного періоду;
- оцінку художнього тексту і творчості письменника літературознавцями;
- значення творчості письменника і його твору для української літератури і в світовому вимірі;
- суспільно-історична роль літератури, літературні напрями та стильові течії, індивідуальний стиль письменника;
- характеристика персонажів конкретних творів;
- система віршування.

У результаті вивчення оглядових тем учні повинні вміти:

- визначати проблематику художніх текстів;
- здійснювати ідейно-художній аналіз творів;
- висловлювати свою думку з приводу художнього тексту, вести діалог, дискусію;
- складати план, писати тези, конспекти;
- писемні твори на основі прочитаного художнього тексту, літературні рецензії тощо;
- визначати теоретичні поняття, працювати з літературознавчими словниками;
- зіставляти художні тексти й твори образотворчого мистецтва, театральні постановки, кінофільми тощо;
- вести пошук інтернет-ресурсів, вміти правильно їх використовувати;
- виступати з індивідуальними доповідями.

Учням старших класів необхідно сприйняти і послуговуватися історичними, культурологічними й теоретичними знаннями, розуміти суспільну роль художньої літератури.

Шкільна програма з української літератури пропонує для кожного класу відповідну кількість теоретико-літературних визначень, які опрацьовуються під час вивчення оглядових та монографічних тем.

Важливо відзначити, що в сучасних шкільних програмах наголошується на мистецьких та міжпредметних зв'язках.

Окремо у програмах подаються твори для вивчення напам'ять.

Приділяється увага літературі рідного краю. Зазначено кількість годин для її вивчення.

В окремих програмах на вивчення пропонується кримсько-татарська література.

Старшокласники повинні оволодіти такими уміннями й застосовувати їх на практиці:

- визначати структурні частини художнього тексту;
- відстежувати причини і наслідки у зображуваних подіях;
- стисло і розширено переказувати невеликі прозові тексти й уривки великих творів;
- аналізувати образи, зіставляти їх, виявляти подібні і відмінні риси, особливості характеру, визначати ставлення до них автора, прийоми їх творення;
- визначати проблематику художнього тексту, тему й ідею, сюжет і композицію тексту, позасюжетні елементи, розрізняти мову прозового, віршованого творів, ритмомелодіку;
- писати твори-роздуми, складати до творів (усних і письмових) простий і складний плани;
- відстежувати в тексті, що вивчається, художні засоби як своєрідні маркери конкретного письменника, визначати як з їх допомогою митець втілює свій творчий задум;
- уміти висловлювати свої думки щодо прочитаного літературного твору (творів інших видів мистецтв), оформлювати думки у вигляді відгуку, рецензії;
- уміти використовувати літературознавчі словники, літературно-критичні праці, шкільні хрестоматії, монографічні матеріали, користуватися пошуком в мережі Інтернет.

Для досягнення високих результатів сприйняття оглядового матеріалу варто застосовувати такі підходи:

1. Чітко визначати основну проблему й ідею оглядового матеріалу.
2. Окреслити принципи підготовки вивчення матеріалу:
 - визначити головну інформацію й додаткову, яка розширює, поглиблює, пояснює основну інформацію;
 - конкретизувати основну інформацію;
 - зацентувати на використанні матеріалу інших видів мистецтв (історія, живопис, музика тощо).
3. Поєднати матеріал оглядової теми з монографічною:
 - створити фон літературної епохи (картини, музичний супровід, реклама тощо);
 - поєднати вивчений матеріал з тим, що вивчається і матеріалом, який буде вивчатися в майбутньому;
 - визначити наскрізні лінії матеріалу (тематичні, філософські, національні тощо).

Варто зазначити, що ефективне вивчення матеріалу оглядового характеру також залежить від рівня учнівських знань за попередні роки навчання. Тому такими важливими в структурі курсу літератури, а саме в структурі оглядових тем є роль повторення, узагальнення і систематизації матеріалу в кінці навчального року і повторення пройденого на початку навчального року.

Багато дослідників включаються в дискусію про важливість уроків повторення матеріалу. Одні зазначають, що це якісний завершальний етап, інші наголошують, що це лише механічне повторення, на яке, мабуть, не варто витрачати час. Однак, скільки б не визначалось за шкільною програмою уроків на вивчення монографічної теми завжди є необхідність у систематизації матеріалу. І щоб не повторювати те, що було зроблено на попередніх уроках, необхідно «надати матеріалу, що вивчається новий вимір», перенести кут зору на нові аспекти вивченого матеріалу, укласти його у відповідну систему.

Систематизація матеріалу буде сприйматися краще, якщо на уроках використати синхронізовані таблиці, в яких спостерігатиметься чіткий поділ, з одного боку, літературна епоха, її характеристика, з іншого – постаті письменників, які творили в цьому часовому вимірі. Варто наголосити, яке місце та роль конкретного письменника (письменників) і його творчості в окресленому літературному періоді, у розвитку літератури загалом. Також підсумкові уроки-огляди повинні вказувати на незавершеність розвитку літературного процесу і все, що буде вивчатися в майбутньому, буде доповнювати, розширювати й поглиблювати літературну систему. Таким чином, підсумкові уроки характеризуються як системоутворювальні.

Висновки до Розділу I

Отже, система літературної освіти в школі проходить три етапи: початковий, середній і старший. На початковому відбувається знайомство з літературою. У 5-8 класах література вивчається за хронологічним, тематико-хронологічним, проблемно-тематичним, жанровим принципами. У 9-11 класах шкільна програма пропонує принцип побудови курсу літератури на історико-літературній основі.

У системі вивчення літератури в старших класах шкільною програмою визначаються поєднання монографічних і оглядових тем, які ознайомлюють учнів з художніми творами, життєвим і творчим шляхом найвидатніших письменників, визначають їх місце в загальному процесі розвитку суспільства і літератури, з'ясовують значення їхньої творчості для сучасності, вчать глибоко усвідомлювати їх виховну роль. Важливою складовою вивчення літератури в школі є огляд літературного процесу, основні етапи його розвитку та досягнення. У старших класах до шкільних програм з української літератури пропонується система оглядових тем, спрямована на охоплення історико-літературного, культурологічного матеріалу в комплексі.

Оглядові й монографічні теми формують системний погляд на історико-культурний та літературознавчий процес, на його внутрішні закономірності, поглиблюють уявлення про основні естетичні системи в світовій літературі, розвивають аналітичні здібності старшокласників і синтезують їх.

Таким чином, розрізнені факти курсу літератури поєднуються в єдине ціле, простежується зв'язок матеріалу, що вивчається, з попередніми та наступними темами.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИКА ОПРАЦЮВАННЯ МОНОГРАФІЧНИХ ТЕМ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

2.1. Методи вивчення оглядових тем

Метою вивчення оглядових тем у старших класах є чітка настанова вчителя на суспільному характері літератури, основних напрямках розвитку літературного процесу окресленого етапу й сприйнятті цих настанов учнями. Також важливо опрацюванням вступної теми підготувати школярів до вивчення і сприйняття монографічних тем. На вступних оглядах словесник наголошує на суспільно-історичних умовах епохи й на художніх текстах, які мали можливість з'явитися в цей період, на нових темах, ідеях, образах, жанрах, що були створені митцями даної епохи. Поступ літературного процесу подається з позиції традиції й новаторства.

Під час опрацювання оглядових тем, старшокласники частіше сприймають лише основні положення, а поглиблені знання вони отримують після вивчення монографічних тем.

Уроки-огляди в старших класах повинні бути різноманітними не лише за змістовим наповненням, але й за методами проведення. Тема має бути доступною в теоретичному опануванні матеріалу, цікавою в пошуках методичних шляхів. Матеріал краще запам'ятується, коли розповідь словесника буде логічною, висновки будуть підтверджуватися фактами і цитатами з художніх текстів. Важливе значення на оглядових уроках має звернення вчителя до літературно-критичних праць, до мемуарної літератури, а також до суміжних видів мистецтв.

Оглядові теми з української літератури в основному багатоінформативні. Їхнє змістове наповнення характеризується не лише новим матеріалом, але й його різнобічністю. Оглядові теми охоплюють великий за обсягом матеріал (історичні факти, суспільно-політичні,

філософські, мистецькі тощо). Значна кількість інформації вимагає особливого підходу в його осягненні. Тому дуже важливим є добір правильного методу, прийомів та засобів у викладанні матеріалу.

У сучасній дидактиці Ю.Бондаренко виділяє такі «класифікаційні системи методів: словесні (лекція, бесіда), за характером логіки пізнання (аналіз, синтез, індукція, дедукція), за рівнями розумової діяльності (евристичний, дослідницько-пошуковий, репродуктивний, творчого читання)» [7, с. 145].

Особливим методом дослідник вважає «самостійну роботу з біографічними та художніми текстами». Урок вивчення біографії письменника вимагає від учителя особливого підходу. Учні повинні запам'ятати багато даті фактів з життя письменника. Важливо, щоб за хронологією подій учні змогли зрозуміти особливий письменницький світ, який надалі буде відображений у художньому тексті митця, могли вдумливо інтерпретувати його й таким чином формувались навички вдумливого читача. Роботу в контексті навчальної ситуації варто розподіляти за допомогою різних підходів і методів. Безперечно, за допомогою одного методу можна охопити не лише одну, але й декілька навчальних позицій.

Методи вивчення оглядових тем й викладання літератури загалом мають бути скеровані на особу старшокласника.

Важливо під час проведення уроків-оглядів використовувати різні типи уроків в межах одного класу, поглиблювати їх різноманітним матеріалом, обирати шлях від простого до складного. Правильний добір теоретичного матеріалу, художніх текстів, прикладів цитат, ілюстрацій до тексту, художніх полотен, документального матеріалу тощо сприяє виробленню навичок самостійності учнів. Важливо залучати учнів до активної участі на уроці, комунікувати з учителем і один з одним, висловлювати власні погляди, не бути пасивними.

Ефективність проведення уроків з оглядових тем залежить:

- від складності матеріалу, що пропонується на вивчення;

- від рівня знань школярів;
- від наповненості теоретичним, наочним матеріалом шкільних бібліотек.

Особливість уроків літератури залежить від матеріалу, який вивчається. Методи вивчення оглядових тем зумовлюються, в першу чергу, особливістю матеріалу. В оглядових темах це не лише література, і літературознавство, але й історичні, культурологічні матеріали. Тому до визначення типів уроків Є.Пасічника, який окреслив декілька можна зарахувати «урок-сприймання твору мистецтва (художнього тексту або пов'язаних з ним зразків інших видів мистецтва) та урок творчої, мистецької діяльності учнів» [51, с. 41].

Інші методисти виділяють:

- урок-вступ до ознайомлення з багатопроблемним літературним явищем;
- огляд-концепт, на якому вивчаються конкретні літературознавчі поняття;
- огляди-теми, огляди-проблеми;
- огляди-підсумки.

Важливим у вивченні оглядових тем є добір методів навчання. У цьому питанні науковці також неодностайні. Одні віддають перевагу бесіді як методу вивчення (В.Стоюнін), інші – самостійній роботі (В.Водовозов) чи лекції (В.Острогорський) тощо. Отже, можна зробити висновок, що жоден із методів не є універсальним, але кожен із них у конкретних ситуаціях є найефективнішим.

Специфіка оглядових тем вимагає використання певних методів навчання. Вступні огляди, огляди про літературну епоху багатоінформаційні, тому вимагають інформаційно-розвиваючих методів. Вони допомагають сприймати інформацію, запам'ятовувати її, класифікувати тощо. Під час систематизації і узагальненні матеріалу на підсумкових уроках доречними і необхідними стануть пошукові методи. Вони спонукатимуть учнів до

творчого мислення, індивідуального шукання, самостійного висловлення своїх поглядів.

Найдоцільнішим методом вивчення оглядових тем на уроках літератури вважається метод шкільної лекції. «Лекція – це метод навчання, за допомогою якого учитель у словесній формі розкриває сутність ряду явищ, наукових понять, процесів, які знаходяться між собою в логічному зв'язку» [32, с. 156].

На специфіку її використання звернув увагу відомий учений-методист П.Волинський. У статті «Лекції-огляди з української літератури» він зауважує: «Щоб систематизувати цей матеріал, встановити зв'язки поміж вивченими літературними фактами, допомогти учням знати не тільки окремі факти, а й розвиток літературного процесу і розуміти місце кожного факту в літературному процесі слід проводити в школах систематичні лекції-огляди» [43, с. 12].

Від інших методів навчання лекція відрізняється:

- чіткою структурою;
- логічністю викладу;
- суттєвою інформативністю;
- системністю інформації.

Кожна оглядова тема буде сприйматися школярами набагато краще, якщо в ній будуть простежуватися основні тенденції усього літературного процесу, відчуватимуться зв'язки між вивченим матеріалом та новою для учнів інформацією.

Глибина сприйняття оглядових тем залежить не лише від власне фактичного матеріалу, який пропонується на вивчення, але й від супутніх відомостей з суміжних з літературою мистецтв. Важливо наголосити на основних аспектах огляду та додатковій інформації, яка дозволяє глибше зрозуміти основний матеріал, пояснити його сутність. Вагомим методичним прийомом стане послуговування уривками з художніх текстів та цитатами з документальної літератури, ілюстраціями до авторського тексту тощо. Відбір та систематизація матеріалу є необхідною при опрацюванні оглядової теми.

Розкриття оглядової теми на відповідному рівні методом шкільної лекції буде здійснюватися за певних умов. І основна з них – це глибокі знання вчителя не лише з літератури, а й з вітчизняної історії, зарубіжної літератури, мистецтвознавства, музики тощо. Виклад матеріалу не повинен характеризуватися поверховістю інформації, одноманітністю, монотонністю, що, безумовно, породжує незацікавленість і пасивність школярів.

Глибшому засвоєнню інформації сприяють певні прийоми, які доречно використовувати у процесі викладання оглядових тем. Серед них можна виділити такі:

- орієнтація на учнівські знання про літературні події і факти;
- вибіркоче читання окремих уривків теоретичного, епістолярно-документального матеріалу, літературно-критичних статей тощо;
- вибіркоче читання уривків художніх текстів;
- складання плану, тез до матеріалу, який подається в огляді.

Опрацьовуючи матеріал конкретної літературної епохи, важливо зіставляти певні фактологічні події, закономірності розвитку української, європейської і світової літератури, розглядати літературознавчі поняття у їх контексті. Це стосується таких понять, як літературні напрями, течії, школи, розвиток жанрів тощо.

Важливо наголосити на особливостях того чи іншого літературного періоду, спільних і відмінних з іншими літературними епохами його рисах. Наскрізнi лінії, які спостерігаються у вивченні літературних періодів, сприятимуть відтворенню в учнівській уяві цілісного бачення літературного процесу, його розвитку.

Основними критеріями оглядової лекції є творчий зміст її, досконала форма подачі, відповідна обстановка, в якій читається лекція. Зразком лекційної майстерності для словесників є вміння викладати найскладніші питання доступно, чітко й лаконічно.

Важливим моментом для викладання оглядової теми методом лекції є вираження учителем-словесником свого ставлення до висловленого матеріалу,

емоції вчителя щодо інформації, яку він подає. П.Гаврилов висловлювався про лекцію, як про досконалий твір. «Досконала лекція – своєрідний твір учителя, в ній обов'язково має проявлятися особистість автора через ставлення його до виголошуваних думок, мову, власну натуру – через усі складники, які й утворюють індивідуальний стиль» [14, с. 25].

Доцільність застосування методу лекції:

- засвоєння великого обсягу матеріалу на окремому уроці (вивчення життєвого і творчого шляху письменника, загальний огляд певного літературного періоду, стильового напрямку, великих прозових текстів);
- засвоєння інформації, якої немає в підручнику (уривки літературно-критичних праць, письменницького епістолярію, мемуаристики);
- засвоєння ускладненого матеріалу, який потребує детальних учительських коментарів (напрями, школи, стилі тощо);
- інструктаж до виконання самостійної роботи (написання реферату, творчої роботи тощо).

Для кращого розуміння і осягнення старшокласниками огляду літературного періоду науковці В.Нікольський, Є.Квятковський, М.Филипович, І.Збарський пропонують ознайомити їх з певним планом, якого варто дотримуватися під час вивчення оглядових тем. Такий план дозволить учням працювати над темою самостійно не лише в класі, але й дома. Автори пропонують такий зразок плану (один із його варіантів):

1. «Назва теми. Окреслення хронологічних меж літературного періоду та його обґрунтування.

2. Короткий історичний екскурс (передумови виникнення, визначення образу епохи, літературної, музичної, образотворчої).

3. Головні суспільно-політичні події періоду, що зумовили тематику і ідейну проблематику літератури цього періоду. Основні повідомлення про політичні, філософські і естетичні течії даної епохи.

4. Загальна характеристика літератури тих років, картина літературного руху, основний зміст історико-літературного процесу:

а) літературні напрями на цьому етапі історії літератури, літературні-мистецькі журнали, письменницькі угруповання;

б) основні теми і проблеми, що висувалися письменниками цього періоду;

в) нові герої, зміна ставлення до героїв попередніх періодів, літературних напрямів;

г) найвідоміші прозаїки, поети, драматурги, критики, їх основні художні твори;

д) літературний стиль епохи, зміни в галузі літературних жанрів, нові явища в галузі літературної мови.

Монографічний виклад матеріалу про окремих письменників та твори, що характерні для цього періоду.

Підсумки: значення періоду для сучасності, вклад епохи в історію літератури» [66, с. 114].

У методиці викладання виділяють зовнішню і внутрішню організацію уроків. Вважається, що зовнішня організація (макроструктура) уроку видозмінюється найменше. Однак ціннісний рівень кожного уроку визначається внутрішньою організацією (мікроструктурою). Саме вона передбачає використання різноманітних методів і прийомів навчально-пізнавальної діяльності школярів на уроках.

Беручи до уваги усі позитивні сторони шкільної лекції як найдоречнішого методу вивчення оглядових тем, вона все ж має багато недоліків. На думку багатьох дослідників-методистів, шкільна лекція є молопродуктивною, з учнівського боку пасивною, у ній неможливий діалог між учнями і учителем тощо.

Досить часто шкільна лекція може поєднуватися з елементами бесіди, діалогу, з виразним читанням, учнівськими коментарями, з індивідуальними виступами, самостійною роботою.

Найчастіше елементи бесіди використовуються для активізації уваги школярів. Щоб метод бесіди був успішним на уроці варто заздалегідь продумати запитання. До запитань висуваються такі вимоги:

- бути чітко сформульованими і зрозумілими;
- невеликими за обсягом;
- за складністю від простих до складних;
- різного характеру;
- спрямованими на конкретну відповідь.

Бесіда може бути евристичною і проводитися перед лекцією для загострення уваги школярів. Для актуалізації знань у процесі сприйняття нового матеріалу – репродуктивною. До оглядових тем доречними будуть запитання, які охоплюють суспільно-історичні паралелі, типологічні узагальнення світової і української літератури. Прийом порівняння дозволить урізноманітнити бесіду. Предметом порівняння можуть бути:

- літературна епоха в українській та зарубіжній літературах;
- літературний метод в українській та зарубіжній літературах;
- творчий шлях письменників у контексті окресленої доби;
- близькі за тематикою чи стильовою направленістю твори української і зарубіжної літератури;
- художні тексти і твори живопису;
- стильові напрями і мистецькі полотна;
- теоретико-літературні поняття;
- роль і значення доробку письменників у національних літературах.

У кінці лекції також доречним стане використання елементів бесіди узагальнюючого характеру. Запитаннями до класу й відповідями учнів учитель підведе підсумок уроку. На підтвердження відповідей можна процитувати з художніх текстів та літературно-критичних джерел висловлювання.

Комунікація учителя з учнями (діалог) з приводу художнього твору, творчості письменника, його біографії, літературно-критичних джерел тощо лежить в основі методу бесіди.

В. Неділько підкреслює, що «для бесіди не слід брати занадто багато запитань. Найкраще визначити 8-12 вузлових запитань, навколо яких і розгортається бесіда... Але при цьому слід мати на увазі, що це – лише основні, вузлові запитання. На уроці неминуче виникають інші, похідні, які уточнюють, поширюють вузлові запитання. Часто самі учні ставлять зустрічні запитання, шукаючи відповіді на те, що їм незрозуміло. Інколи вчитель відчуває потребу уточнити, поглибити власне формулювання» [43, с. 105].

Бесіда вважається найбільш розповсюдженим, досить ефективним, результативним і динамічним методом. Однак вона не застосовується в домашніх умовах, вона не ефективна під час набуття нових знань й до кінця на може бути спланованою учителем. Існують суттєві проблеми й у процесі підготовки до семінарських занять. Вона потребує чіткого плану, відповідного обсягу матеріалу.

Для перевірки вивченого матеріалу застосовуються фронтальні та індивідуальні бесіди.

Бесіда є доречною для перевірки історико-літературних знань учнів. Хронологічний підхід вимагає, щоб запитання відображали оцінку конкретного часо-просторового періоду, а також школярі повинні стежити за тим, щоб правильно оцінювати і належно характеризувати специфіку літературного періоду, творчості митця.

Особливий підхід до вивчення оглядових тем створюють проблемні запитання. В їхній основі простежується принцип діалогізму. Проблемні запитання дозволять старшокласникам висловити свої думки і враження, зіставити їх з поглядами інших, почути відповіді, коментарі, висновки. Будь-яка проблема вирішується подоланням суперечностей через пізнання. У такий спосіб активізуються здібності школяра, фокусується його увага до основної інформації, деталей, аналітичного мислення. Задаючи питання учня, учитель

спонукає їх до самостійного мислення, творчого мислення, до пошуку, до самостійної роботи. Таким чином виникає зацікавлення до навчання, до пізнання. Також проблемна ситуація сприяє глибшому засвоєнню інформації, учні збагачують себе знаннями про різноманітні прийоми роботи з великим інформаційним матеріалом.

Діалогізм полягає в аспектах комунікації «учень – художній текст», «учитель – учень». Також існує необхідність вивчення діалогу художнього твору з його історичною епохою, з іншими текстами цієї епохи з сучасністю. Проблемність у навчанні виникає тоді, коли на вирішення проблеми не вистачає інформації. У таких випадках учні апелюють до підручника, літературних, історичних джерел тощо. Кожен з них може озвучити свою відповідь. За допомогою коментарів учителя можна найбільш точно дібрати потрібний варіант. Проблемні запитання вимагають особливої уваги учнів до їх формулювань, до деталей, які необхідно визначити. Важливо показати учням певний шлях пізнання, який іде від невідомого, через поетапне з'ясування до повної інформації з конкретної проблеми. Отже, акцент на послідовності виконання завдань, відповідей є логічним у створенні проблемних запитань.

Проблемним може стати підхід, коли вчитель через систему запитань до учня вступає з ним у діалог. Словесник ставить запитання і сам дає на них відповідь. Такі запитання провокують особистий вибір школяра. У таких випадках проблема може бути: психологічною, філософською, естетичною, етичною тощо. Проблема може простежуватися як у художньому тексті, так і в світогляді письменника, в літературно-критичному матеріалі, в суспільно-історичних подіях і фактах.

Подаючи лекцію, учитель може обмежити інформацію, тобто, окремі її частини залишаться прихованими від учнів. Наводяться зразки текстів, різного силу, направленості, змісту. Навідними питаннями і відповідями на них учні зрозуміють, в якому тексті фокусується правильна інформація. Таким чином, робота з літератури має вчити вести діалог не тільки з художнім текстом і

учнем, а й учнями між собою. Тому слід подавати матеріал, який спонукає до спільної діяльності, до бесіди, викликає інтерес до особистісної думки товариша [43, с. 106].

Здатність до власного вибору учнів можна продемонструвати на уроці, запропонувавши дискусійну інформацію: різні погляди критиків, різні позиції літературних героїв, різні погляди на конкретні події, факти тощо. Учителеві варто продемонструвати учням діалог з текстом. Учням пропонується задати питання до конкретного уривку інформації й спробувати знайти у ньому відповідь на це запитання.

Таким чином, застосування принципу діалогізму у вивченні художнього твору сприяє визначенню ролі і місця творчості митця у суспільстві, в літературному просторі й сформуванню світогляд старшокласника. Для визначення «ознак індивідуального стилю письменника звичний діалог викладача з учнями, читача з твором, тексту зі «своєю епохою» можна доповнити діалогічними відносинами художнього тексту з іншим художнім текстом, з літературною традицією, зі світовим мистецтвом» [33, с. 51-54]

Отже, доречне використання проблемних ситуацій, цікаве поєднання завдань та запитань з різноманітними видами роботи над матеріалом створює належні умови для глибокого вивчення тем-оглядів, у їхньому контексті авторського індивідуального стилю, творчого задуму митця.

Складні завдання оглядових тем можуть супроводжуватися самостійною роботою старшокласників. Такий різновид діяльності учнів сприяє підвищенню рівня знань, а також виробленню умінь і навичок усного і писемного мовлення, розвиває логічне й образне мислення, уяву і пам'ять.

«Основна мета цього виду роботи – досягнення критично-творчого рівня у формуванні самостійності учня, бо саме на цьому найвищому рівні самостійності учень навчається не тільки глибоко розуміти мету завдання і оволодіває методами його розв'язання, але й вчиться урізноманітнювати ці методи відповідно до змісту й характеру завдання. Знання учнів все частіше визначаються й оцінюються в процесі аналітичної роботи над новими

матеріалами, залежно від активності учнів, їхньої здатності самостійно сприймати матеріал, вести науково-дослідницьку роботу. Тому зростає питома вага методу самостійного вивчення літературного матеріалу як на уроці, так і в процесі виконання домашнього завдання» [51, с. 263].

Самостійна робота є результатом відповідної логіки навчального процесу. Вона необхідна для розвитку особистості учнів. Рівень їхньої самостійності допомагає дати правильну оцінку інформації, що вивчається, використати відомі їм знання для створення нової інформації. Таким чином, здійснюється аналіз художнього твору, розглядаються образи, тлумачаться особливості літератури як мистецтва слова. У школярів виробляється аналітичний, критичний, літературознавчий, мистецький досвід тощо.

Для самостійного виконання під час вивчення оглядових тем можна запропонувати систему завдань у контексті діалогу

- між художнім текстом і літературною епохою;
- художнім текстом і літературною традицією;
- художнім текстом та іншими текстами;
- художнім текстом і біографією митця;
- художнім текстом і особистістю читача.

Самостійними завданнями практичного характеру можуть бути такі:

- конспектування літературно-критичних праць,
- складання планів до художнього образу, уривку тексту, розділу, творчої роботи тощо;
- написання рефератів;
- складання хронологічних таблиць;
- складання стильових і жанрових схем тощо.

Приєм застосування словників-довідників стане доречним у вивченні стильових напрямків, розвитку жанрів конкретної літературної епохи.

Розвитку навичок самостійної роботи старшокласників з літературознавчими словниками сприяють такі завдання:

- опрацювання визначення літературного напрямку;

- тлумачення його назви, враховуючи переклад з іншої мови;
- систематизація рис певного стилю;
- відбір представників цього напрямку в різних мистецтвах та їх найвідоміші твори.

Організуючи самостійну роботу учнів на уроках вивчення оглядових тем, учителеві-словеснику необхідно спиратися на уже набуті учнями знання на попередніх уроках, а також на перелік творів, що виносяться на позакласне читання. На уроки позакласного читання окрім художніх текстів, які вивчаються монографічно, виносяться тексти, які розглядаються на оглядових темах. Тому позакласна робота з літератури повинна бути продуманою, добре спланованою, охоплювати цікаві тексти, які за браком часу вивчаються на оглядових уроках. Відбір текстів, що виносяться на позакласне читання, передбачає вибір студентом певного тексту, а отже, вчить самостійності у виборі тексту, в обміні думками з однокласниками з приводу прочитаного самостійно твору.

У процесі вивчення оглядових тем вагоме значення має така форма роботи, як семінарські заняття. Семінар передбачає різні форми завдань: загальні, групові, індивідуальні. У підготовці до нього використовуються продуктивні види роботи: план усного виступу, тези, усне повідомлення, реферат, доповідь, дискусія. Сучасний шкільний семінар вважається інтерактивним методом викладання. Він може проводитися у формі, «круглого столу», «симпозіуму», «інтерв'ю». Зазначені форми роботи можуть бути складовими частинами уроку з неусталеною структурою.

Під час вивчення оглядових тем виправдовує себе застосування інтерактивних методів групової та індивідуальної роботи. У групах школярів, які мають високі знання й самі можуть показати достатній рівень відстоювання власних поглядів, учитель може виступити опонентом. У групах учнів з середнім рівнем знань у процесі підготовки рефератів і усних виступів учитель виконуватиме роль консультанта. У групах старшокласників зі слабкими знаннями учитель може стати лідером групи і своїми доповненнями до

сказаного ними та навідними запитаннями допомагати учасникам групи належно висвітлити конкретні завдання.

Беручи до уваги особливість літератури як предмета, важливим є метод творчого читання. У цей метод вкладається ширший смисл, аніж просте читання твору, його уривків. У процесі вивчення оглядових тем метод творчого читання можна застосовувати під час художньої розповіді про літературну епоху, зачитування уривків (цитат) художніх творів, винесених на оглядове вивчення, ілюстрації до прочитаного тощо.

Як уже зазначалося, на уроці добре спрацьовують ті методи, до яких доречно дібрані прийоми роботи. Вони дозволяють методам бути більш дієвими, виразнішими, доречними. Також у процесі навчання методи можуть виконувати функцію прийомів, бо отримують незначну сферу дії на конкретному уроці. Наприклад, метод лекції може включати такі прийоми:

- елементи бесіди;
- зачитування уривків художніх текстів, літературно-критичних статей, епістолярних текстів, документальних, історичних, культурологічних;
- демонструванням творів живопису, музичних творів, фрагментів фільмів тощо;
- елементів самостійної роботи (виголошення повідомлень);
- елементів письмової самостійної роботи (складання хронологічної таблиці, плану, тез, написання рефератів тощо).

Знання, вміння і навички, здобуті учнями в процесі застосування визначених методів в опрацюванні оглядових тем:

- здатність правильно розуміти і сприймати навчальний матеріал оглядових тем;
- уміння добирати найсуттєвіші наукові факти, події, теоретичні положення з теми;
- етичне ставлення до драматичних подій, історичних фактів окремої літературної епохи;

- чітке представлення часо-просторових меж літературних періодів;
- здатність до самостійної підготовки питань оглядової теми, уміння виголосити підготовлену інформацію;
- уміння давати оцінку окресленим літературним явищам, розуміти причини їх виникнення;
- уміння відповідати на запитання з оглядових тем;
- уміння працювати з інтернет-ресурсами, здійснювати пошук потрібної інформації з оглядової теми;
- здатність до співпраці в парі, в групах на уроці з оглядової теми;
- уміння працювати з літературно-критичними джерелами, додатковою літературою;
- уміння зіставляти суперечливі думки літературознавців, робити правильні висновки;
- здатність до дискусії й аргументованого доведення власного погляду, позиції;
- уміння висловлювати власну думку з конкретного питання оглядової теми на основі самостійно здобутих знань;
- здатність самостійно робити висновки, обирати виважену позицію з проблемних питань.

2.2. Експериментальна система роботи на уроках вивчення оглядових тем

Опрацювання оглядових тем з української літератури у старших класах закладів середньої освіти методичною наукою визначається важливим етапом осягнення літературної освіти. Однак на їх вивчення відводиться небагато уроків, тому в межах відведеного часу необхідно охопити всю різнобарвність літературних явищ і форм, які представлені в художніх здобутках кожної доби. Розвиток літературного процесу вивчається в просторі розвитку культури та

філософської думки, враховуються як загальні закономірності літератури, так й індивідуальні досягнення митців.

Курс української літератури в 9–11 класах побудований на основі історико-літературного принципу. Теми-огляди, запропоновані в ньому, це своєрідні характеристики окремих періодів літературного процесу від давньої до новітньої літератури. Шкільні підручники з української літератури для старшої школи побудовані відповідно до програм, що й визначає певну структуру й методику викладання предмета: це почергове вивчення оглядових і монографічних тем у рамках систематичного курсу.

Дослідник Ю.Бондаренко зауважує, що в «центрі уваги учасників навчального процесу завжди опиняється літературний твір, що дає право визначити текстоцентризм одним із провідних дидактико-літературознавчих принципів, який у першу чергу визначає специфіку уроку словесності» [7, с. 7]. Учений вважає, що «більшість часу (80–90%) має відводитися на роботу саме з художнім матеріалом. Організація «зустрічі» учнів із літературними творами є пріоритетом поруч із засвоєнням інших видів інформації (історико-літературної, біографічної, теоретичної), на опрацювання яких доцільно виділяти 10–20% навчальних годин» [7, с. 7–8].

У той же час дослідник не знецінює знання історико-літературного, біографічного чи теоретичного характеру. Він наголошує на актуалізації «принципу контекстності, який посилює текстоцентризм у вивченні літератури, указуючи на важливість озброєння школярів необхідними призмами, «точками опори» (теоретичними, біографічними, історико-літературними) для аналізу художніх джерел. Завжди існує певна кількість допоміжної інформації, яка може поглибити розуміння учнями літературних творів» [7, с. 10].

Зважаючи не те, що художній текст є найважливішим на уроці української літератури «основним наочним посібником», все ж варто приділяти увагу іншим навчальним матеріалам – історичним, теоретичним,

літературно-критичним. Необхідно визначати його кількісний склад та доступність для школярів.

Постаті письменників вивчаються за своєрідним каноном, визначеним у літературознавстві. Таким чином, шкільна програма пропонує дотримуватися принципу феноменальності. Його враховано й у побудові шкільних підручників. Однак кожен письменник і його текст повинні сприйматися школярами у відповідному контексті, в окресленому часі і просторі – літературному періоді. Таке літературне обрамлення здатні створювати оглядові теми у шкільному вивченні літератури.

Оглядові теми, представлені в підручниках з української літератури для 10–11 класів, у своєму формулюванні зосереджують увагу старшокласників на конкретні хронологічні рамки й глобальні віхи в розвитку історії літератури і акцентують на літературні напрями. Наприклад, у шкільному підручнику з української літератури для 10 класу (профільний рівень, автори: О.В.Слоньовська, Н.В.Мафтин, Н.М.Вівчарик) вивчення літератури починається з повторення попереднього матеріалу. Далі пропонується лише дві концептуальні теми: «Особливості української літератури ХІХ століття», в якій розглядається література другої половини ХІХ століття в контексті розвитку реалізму, та «Модерна українська проза», в якій характеризується межа літератури ХІХ – початку ХХ ст. й поява нового літературно-мистецького напрямку модернізму в літературі.

У першій темі автори досить коротко розглядають усі жанри літератури, які досягли розвитку на цьому літературному етапі. Особлива увага концентрується на реалізмі як літературному напрямі. На вивчення цього матеріалу програмою відводиться 4 години. У контексті вступної оглядової теми продовжується вивчення монографічних тем: опрацьовується творчість І.Нечуя-Лвицького, П.Мирного, І.Франка, Ф.Карпенка-Карого.

У наступному огляді характеризується межа літератури ХІХ ст. – початку ХХ ст. й поява нового літературно-мистецького напрямку модернізму в літературі, який відриваючись від традиції шукав нові жанри, образи, типи

оповіді. Увага приділяється таким напрямам в межах модернізму, як імпресіонізм, експресіонізм, символізм, неоромантизм. На вивчення цього матеріалу програмою відводиться також 4 години. До монографічного вивчення пропонується творчість М.Коцюбинського, О.Кобилянської, В.Стефаника, Л.Українки, В.Вииниченка, М.Вороного, О.Олеся. У підручнику з української літератури за редакцією О.Борзенка (профільний рівень) уводиться вивчення класика кримськотатарської літератури Ісмаїла Гаспринського.

В 11 класі на оглядове вивчення авторами запропоновано вже чотири теми: «Українська література «Розстріляного відродження» 1920–1930 рр. ХХ століття. Розвиток стильових напрямів і течій»; «Українська література 1940–1950 рр. ХХ ст. В умовах репресій, ідеологічного терору і Другої світової війни»; «Українська література 1960 – 2000 рр. Відродження багатоголосся у стильовому розвитку» та «Сучасна українська література».

У межах окреслених тем виділяються невеликі огляди- вступи до вивчення конкретних монографічних тем. Наприклад, у межах оглядової теми «Українська література «Розстріляного відродження» 1920–1930 рр. ХХ століття. Розвиток стильових напрямів і течій» виділені такі огляди, як «Літературно-мистецький авангард», у контексті якого запропоновано вивчення творчості М.Семенка, і «Модернізм», де увага фокусується на художній системі модернізму й розглядається модерна поезія, проза і драматургія 20–30-х рр. ХХ ст. характеризується літературний процес 1920-х років, наголошується на утворенні тогочасних літературних угруповань та духовних шукань митців. Зосереджується увага на різноманітності стильових манер: авангадній, романтико-героїчній, лірико-імпресіоністичній, реалістичній, експресіоністичній. Зважаючи на складність матеріалу, на його вивчення програмою відводиться 6 годин.

У контексті монографічного опрацювання пропонується творчість М.Семенка, П.Тичини, М.Рильського, Ю.Яновського, М.Хвильового, Г.Косинки, М.Турянського та інших. Також автори програми виділяють

окремими рубриками розвиток поезії, прози і драми періоду 20 – 30 рр. ХХ століття, розглядають творчість представників Західної України, еміграційних письменників.

Оглядова тема «Українська література 1940 – 1950 рр. ХХ ст. В умовах репресій, ідеологічного терору і Другої світової війни» змінюється монографічним вивченням творчості О.Довженка.

«Українська література 1960 – 2000 рр. Відродження багатоголосся у стильовому розвитку» охоплює у своєму просторі «шістдесятництво», як мистецьке і суспільне явище. Монографічно вивчається творчість В.Симоненка, Ліни Костенко, І.Драча, Д.Павличка, М. Вінграновського, В.Стуса, І.Калинця, Григора Тютюнника, Є.Гуцала та ін. На вивчення оглядової і монографічних тем програмою пропонується 10 годин. В контексті «шістдесятництва» виділяється література «соціалістичного реалізму» наголошується на причинах звернення до історичної тематики. В огляді творчість О.Гончара В.Земляка, П.Загребельного, Р.Іваничука, В.Шевчука. творчість письменників пропонують вивчати оглядово й на їхнє вивчення визначається також 10 годин.

В огляді «Сучасна українська література» розглядаються елітарна й масова література, наголошується на літературних поколіннях і групах. Особлива увага постмодернізму як літературному напрямку. У цьому контексті до монографічного вивчення пропонується творчість О.Забужко, Ю.Андруховича, О.Ірванця, Г.Пагутяк, В.Діброви, С.Жадана та ін. на оглядову та монографічні теми програмою виділяється 16 годин.

Профільний рівень підручника Українська література за редакцією О.Борзенка пропонує літературу кримськотатарського народу (творчість Е.Умерова).

Отже, кількість тем і час, що відводиться на їхнє вивчення, досить обмежені. Однак багата інформативна основа, теоретико-літературні положення, наукові факти, окреслені в оглядовій темі, вимагають особливого підходу до вивчення.

Вивчення української літератури в кожному класі завершується підсумковим оглядом усього вивченого за рік матеріалу. Важливо, щоб учні уміли характеризувати конкретну епоху, її соціально-політичний і культурний стан, визначати постаті письменників, які працювали в цей період, характеризувати стильовий напрям, який вони розвивали, визначати художні твори, з якими вони увійшли в історію українського письменства, яке значення і роль їхньої творчості в скарбниці європейського та світового літературного мистецтва.

Варто зупинитися на більш детальній характеристиці оглядів, які пропонуються на вивчення. Як уже зазначалося, на початку вивчення певного літературного періоду пропонується оглядова тема, а потім йде детальне ознайомлення з творами цієї епохи. Наприклад, у вступному огляді під назвою «Особливості української літератури ХІХ століття» виділяються такі аспекти:

- суспільно-історичний, культурний контекст в Україні другої половини ХІХ ст.;
- реалізм в українській літературі другої половини ХІХ ст.;
- реалізм в інших видах мистецтва;
- особливості української прози другої половини ХІХ ст.;
- українська поезія другої половини ХІХ ст.;
- українська драматургія другої половини ХІХ ст.

Далі автори пропонують вивчення конкретних постатей письменників цього періоду: прозу І.Нечуя-Львицького, П.Мирного, драматургію І.Карпенка-Карого, прозу, драматургію й поезію І.Франка.

Важливо зазначити, що вступний огляд української літератури ХІХ ст. відбувається не відірвано від попереднього матеріалу, який вивчали у 9 класі. Автори пропонують матеріал для повторення уже вивченого. Акцентуючи на увагу учнів на культурно-історичні епохи та літературні напрями в історії європейської цивілізації, вони виділяють такі важливі культурно-історичні епохи:

- Античність (4-5 ст. до н. е. – 2 ст. н. е.);

- Середньовіччя (4–15 ст.);
- Відродження (13 – поч. 16 ст.);
- Просвітництво (друга половина 17 – 18 ст.);
- Епоха романтизму (18 – поч. 19 ст.);
- Епоха класичної культури реалізму в літературі й мистецтві і науково-технічної революції в промисловості й науці (друга половина 19 – поч. 20 ст.);
- Епоха сучасної культури (20 – 21 ст.).

Також автори звертають увагу на періодизацію української літератури, розвиток літературних напрямів та стилів 9 – першої половини 19 століть і виокремлюють такі періоди в українському літературному процесі:

- давня література (9–18 ст.);
- нова література (19 ст.);
- новітня література (20 – початок 21 ст.).

Таким чином, запропонований матеріал дає зрозуміти школярам літературу якого періоду в контексті культурно-історичної епохи вони будуть вивчати, які стилі й напрямки будуть у ній розвиватися.

Відтворюючи контекст історичної доби і в її контексті оглядово вивчаючи творчість окремих письменників, важливо дотримуватись певної схеми, матриці. Її складовими можуть бути:

- визначення конкретних суспільно-політичних подій епохи, яка вивчається;
- окреслення досягнень в науці, в широкому і вузькому значенні;
- розвиток суміжних з літературою наук, у першу чергу, культури і мистецтва;
- досягнення в зарубіжній та українській літературі (формування нових напрямків, розвиток нових жанрів тощо).

До цієї схеми можна звертатися не лише при вивченні оглядових тем, вона буде доречною в опрацюванні й монографічних тем, присвячених

конкретним письменникам тої чи іншої літературної епохи: про вивченні біографії, тлумаченні художніх текстів

Ознайомившись з цим матеріалом, учні помітять неоднорідність давньої літератури, виділять в ній перекладну літературу Київської Русі, оригінальну літературу княжої доби, літературу доби Ренесансу й Бароко, творчість Григорія Сковороди. Г.Сковороду вони згадають як реформатора у віршуванні. І.Котляревського як зачинателя нової української літератури, який почав писати художні твори народною мовою, щедро використовуючи фольклор. Щодо сентименталізму як літературного напрямку вони згадають драму «Наталка Полтавка» Івана Котляревського і повість «Маруся» Григорія Квітки-Основ'яненка, в яких простежуються окремі його риси. Згадають плеяду українських романтиків: П.Гулака-Артемівського, М.Костомарова, Є.Гребінку, Л.Боровиковського, Тараса Шевченка, які збагатили літературу жанрами поеми і балади, П.Куліша і його перший український історичний роман «Чорна рада».

Розглядаючи суспільно-історичні умови в Україні другої половини XIX ст., автори акцентують на тих суттєвих перешкодах, які вплинули на інтенсивність розвитку української літератури. Це Валуєвський циркуляр (1863), який забороняв друкувати українською мовою навчальні, популярно-просвітні й духовні книги, та Емський указ (1876), який уводив додаткові заборони на ввезення українськомовних книг, опублікованих за кордоном, та їхнє перевидання в країні, а також на театральні постановки українською мовою.

Охарактеризувавши реакційні умови Російської імперії щодо української мови й літератури, автори пропонують ознайомитися з реалізмом як провідним художнім стилем української літератури другої половини XIX ст., зауважують на його зародженні та етапах розвитку, представниках у зарубіжній та українській літературі. Художній стиль реалізм характеризується в контексті інших видів мистецтва, а саме в скульптурі, художньому мистецтві, архітектурі, музиці.

У сучасних програмах і підручниках спостерігається чітке увиразнення мистецького контексту та міжпредметних зв'язків, адже монографічне вивчення художнього твору вимагає широкого культурологічного, літературознавчого простору. Однак уроки-огляди не повинні виступати «тлом», на якому потім будуть представлені найбільш вагомі мистецькі особистості. Факти, ідеї, події, подані в огляді, такі ж важливі. Вони наголошують на спільних проблемах, ідеях, порушених у літературі того часу, виявляють закономірності її розвитку.

Уроки-огляди завжди несуть інформацію про певну епоху, причини її кризи, нові тенденції. На цьому тлі змінюється світогляд письменників, їхня творчість набирає нових рис. Накреслюються нові засади відтворення дійсності, елементи нової естетики, нового стильового напрямку. Як правило, напрям починає розвиватися паралельно й в інших видах мистецтва: архітектурі, живописі, музиці. Тому «необхідно наголошувати на взаємозв'язках літератури з цими мистецтвами, ілюструвати їх вплив на неї. Таким чином синергетичний підхід, за яким літературу розглядають в контексті з іншими видами мистецтва й суміжними дисциплінами» [74], в оглядових темах є найбільш доречним.

Посилену інформативність, яку розцінюють як один із чинників перевантаження учнів фактичним матеріалом, можна урізноманітнити індивідуальною та колективною роботою школярів. Продемонструвати зміни художнього мислення письменників конкретної епохи допоможуть цитати з літературно-критичних праць, епістолярію. Інформація про інших письменників того часу розширить коло знань учнів, зацентрує їхню увагу на постатях, які працювали паралельно, але не увійшли до монографічного вивчення не через меншовартість їхніх творів, а, скоріше, за браком часу.

Ю.Бондаренко вважає, що «рух дослідницької думки на уроках літератури в старшій школі повинен відбуватися за траєкторією: від визначення своєрідності літературних течій, напрямків, періодів до індивідуалізації художнього твору» [7, с. 9]. Подібні думки висловлює

дослідниця О.Лілік, наголошуючи на необхідності «створення схеми вивчення літературного напрямку в шкільному курсі української літератури». Вона пропонує як більш доцільний «шлях від загального до конкретного, тобто від інформації про мистецький напрям до виявлення його ознак у конкретному художньому творі» [34, с. 7]. Дослідниця вважає, що «перш ніж аналізувати конкретний текст, потрібно озброїти учнів теоретичними інструментарієм для аналізу, пояснити старшокласникам, якими історичними, суспільними, загальномистецькими, літературними факторами обумовлені стильові особливості конкретного художнього твору» [34, с. 7].

У кожному огляді можна виділити декілька пластів: суспільно-історичний, літературознавчий, мистецький. Кожен з них характеризується добром певної інформації, яку потрібно подавати у взаємозв'язку. Це історичні, політичні події та факти, філософські погляди та спрямування, художні тексти, мемуарні, інформаційні, мистецькі шедеври тощо. Наприклад, в огляді «Українська література «Розстріляного відродження» 1920-1930 рр. ХХ століття. Розвиток стильових напрямів і течій» можна окреслити такі структурні компоненти:

- Стислий огляд історичних подій, що передували літературному відродженню 20-х рр ХХ ст., інформація про більшовицькі репресії, які тривали до початку Другої світової війни.
- Формування системи мистецьких, наукових, освітніх організацій в межах національного відродження й літературні угруповання, дискусії.
- Літературні напрями, школи і течії. Авангардизм в літературі і мистецтві, його стильові напрямки.

Зазначена оглядова тема характеризується величезною кількістю літературознавчого, культурологічного, мистецького матеріалу. Уся інформація подається старшокласникам в контексті історичної епохи і вимагає глибокого й всебічного її розуміння, а також має на меті налаштувати старшокласників на опанування конкретних художніх текстів доби. Під час

вивчення літературного процесу, характеристики напряму і його течій учитель повинен розкрити зміст ідей, що відображали ціннісні пріоритети в зображенні дійсності письменників.

Таким чином, старшокласники отримають відповідну систему знань, яку будуть відстежувати в багатьох літературних текстах, й зможуть використовувати її як своєрідну схему під час аналізу творів, що будуть вивчатися в межах літературного напряму. Це спрятиме встановленню відповідної логіки в діяльності школярів й дозволить планувати методичне забезпечення уроку.

Дослідники трактують саме життя як текст, воно в ньому відображене. Автор є не лише його творцем, але й читачем. Він пропонує погляд на дійсність від якої сам залежить, яка вплинула на його світогляд, сформувала його. Отже, суспільно-історична інформація конкретної літературної епохи отримує вивчення в суб'єктивному авторському варіанті. Тому важливо наголосити на реальних подіях, щоб потім зіставити їх з авторським відображенням.

Найдоречнішим методом вивчення матеріалу оглядової теми може бути шкільна лекція з елементами бесіди, індивідуальними виступами учнів, самостійною роботою. Особливість шкільної лекції полягає в тому, що діяльність учителя відбувається в контексті діяльності учнів. Викладаючи матеріал, словеснику необхідно постійно залучати школярів до роботи, керувати їхньою діяльністю, впливати на хід думок, активізовувати самостійну роботу й спрямовувати її на розширення та поглиблення знань.

Наприклад, у зазначеній темі учням не складно буде зрозуміти історичні події, які відбувалися в 20–30-х рр. ХХ ст. Застосування прийому активізації наявних у старшокласників знань з уроків історії допоможе їм у сприйнятті кількісно багатой інформації. Однак осмислення системи мистецьких, наукових, освітніх організацій в межах національного відродження викличе певні труднощі. Кількість літературних угруповань та літературні дискусії в їх колі також вимагатиме особливої концентрації уваги

школярів. Та чи не найскладнішим для старшокласників стане ознайомлення з авангардизмом та його стильовими напрямками в межах модернізму.

В огляді суспільно-історичних подій учителям варто зосередитися на виникненні авангардистського руху, який активізувався на тлі кризового періоду, основних ознаках авангардизму в мистецтві і літературі. Підготовлені учні можуть виступити як співдоповідачі й подати часткові повідомлення про авангардизм та його течії, що допоможе розкрити загальну тему лекції. Такий прийом урізноманітнить слово вчителя й активізує увагу старшокласників. Визначення авангардизму та його течій доречно занотувати у зошитах. Важливо пояснити характерні ознаки літературного напрямку, встановити спільні і відмінні риси його течій.

Для поглиблення знань учнів про відповідний літературний напрям цікавим прийомом стане перегляд творів живопису. Словесник зверне увагу школярів на картини П.Пікассо, О.Архипенка, вміщені в підручнику. Бесіда про характерні ознаки літературного напрямку в живописі, де візуально досить акцентно проявляється основне естетичне завдання авангардистів – руйнувати традиційні мистецькі форми, допоможе учням усвідомити суть авангардизму в просторі українського літературного модернізму. Перегляд мистецьких полотен буде сприйматися не як допоміжна функція, а як вагома форма пізнання. Важливо пам'ятати, що твори інших видів мистецтв мають важливе значення під час викладання літератури, адже майже всі письменники захоплювалися музикою, живописом, відчували силу їхнього емоційного впливу на людину.

Література, живопис, музика у своїй сукупності і взаємозв'язку утворюють особливу систему образів, символів, які допомагають поглибити художній смисл тексту. «Взаємозв'язок різних художніх мов збагачує внутрішній світ учня. Використання культуротворчого впливу різних видів мистецтва сприяє формуванню в школярів цілісної художньої картини світу, яка об'єднує чуттєво-образні, метафоричні складники розвитку особистісного

мислення в єдину систему поглядів, суджень, уявлень про навколишню дійсність» [7, с. 190].

Окрім нової інформації загального характеру про кризову епоху в історії літератури, коли реалізм як напрям стає невідомим, учні оволодівають певною системою знань з теорії літератури. Ці знання стануть необхідними для розширення діапазону образного сприйняття поезії М.Семенка. Саме через осягнення літературного напрямку і його течій учні зможуть оцінити художньо-експериментаторські тексти поета. І таким чином зможуть побачити зв'язок поезій письменника зі світоглядно-філософськими домінантами, які переважали в суспільній свідомості його доби і впливали на нього. Ці домінанти на кожному новому етапі набували нових, історично зумовлених особливостей. Взаємодія таких аспектів – це той простір, у якому народжується художній текст і який допомагає сприйняти витoki літературного явища.

У ході уроку важливо акцентувати на яскравих фактах, які не залишать учнів байдужими. Такими збудниками учнівської зацікавленості протягом усієї лекції можуть бути цитати з історичних, художніх, документальних джерел, створення діалогічних ситуацій. Апелюючи до школярів, словесник дає можливість учням висловити свої погляди, враження, зіставити нову інформацію з уже відомими їм знаннями.

В основі діалогу під час вивчення оглядової теми відбувається спілкування між літературним напрямом чи усією історико-культурною епохою, яка включає світоглядні позиції письменників того часу, митців інших сфер мистецтва, а також учителя й учнів. Під час ознайомлення з навчальним матеріалом, старшокласники отримують відповіді на важливі питання, які стосуються не лише літератури, але й питання особистісного характеру. На певному етапі діалогу долучається учитель й спроектовує діалогічну ситуацію у відповідне русло. Основний акцент ставиться на постаті письменників, які пропонуються до монографічного вивчення, їх художні тексти, на

взаємозв'язок письменників й літературної епохи, розвитку літературного напрямку тощо.

На діалогічність у навчанні також наголошують автори шкільних підручників, виділяючи у їх структурі цікаві рубрики: «Діалог із текстом», «Діалоги текстів», «Мистецькі діалоги».

Рубрика «Діалог із текстом» це своєрідна комунікація між учнями і літературним матеріалом. Старшокласники отримують відповіді на важливі для них питання, що сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу, опануванню літературознавчих знань і умінь на уроках.

Рубрика «Діалоги текстів» чітко вказує на зв'язок тексту, що вивчається, з іншими текстами вітчизняної й зарубіжної літератури. Питання цієї рубрики спонукають до відтворення в пам'яті уже відомих знань. Учні повинні згадати подібні теми, образи, ситуації, проблеми і шляхи їх вирішення у творах.

Цікавою рубрикою виступають «Мистецькі діалоги». Вони акцентують на зв'язок літератури з іншими видами мистецтва. Долучаючи учнів до діалогу, підтримуючи, заперечуючи певні висловлені погляди, учитель отримує зворотній зв'язок від учнів. У діалозі варто не давати готову інформацію школярам, не навязувати власних поглядів, а шляхом пошуку, експерименту шукати істину. Таким чином відбувається пошук учнями вирішення проблем, висловлення власних суджень з їх приводу.

Художній твір письменника – це літературне явище, яке вступає у взаємодію з епохою, в якій його створено, пояснює її, з іншими видами мистецтва, розширюючи їхнє коло, поглиблюючи розуміння мистецтва загалом. Саме в тісній взаємодії мистецтво здатне впливати на людину, її відчуття і почуття.

Важливо відзначити, що шкільний курс української літератури представлений не лише у певній хронології письменницьких постатей, але й у стильовому розмаїтті їхніх текстів. Тому перед монографічним вивченням творчості письменника і конкретного його твору необхідно опрацювати інформацію про літературний напрям, який дав поштовх до написання твору,

розглянути думки науковців щодо розвитку напряму конкретного літературного періоду, вивчити факти і явища літературного процесу епохи.

Дослідниця Г. Токмань зазначає, що «на сьогодні літературні напрями є порівняно новим аспектом шкільного вивчення теорії літератури. Вони були введені до шкільної програми з української літератури лише в 90-х роках ХХ століття [66, с. 118]. На її думку «кожен літературний напрям вирізняється через такі основні складові знань: принципи художнього бачення митцем світу; художня концепція людини; завдання мистецтва; домінуючі засоби поетики» [66, с. 118].

На прикладі оглядової теми «Українська література «Розстріляного відродження» 1920–1930 рр. ХХ століття. Розвиток стильових напрямів і течій» пропонуємо розглянути стильове розмаїття прози 20–30-х рр. ХХ століття в художній системі модернізму. Автори шкільного підручника наводять висловлювання Р.Мовчан, яка характеризує цей період як «сукупність індивідуальних стилів, які лише умовно можна типологізувати в межах стильових течій» [70, с. 56]. В огляді наголошується на ключових ознаках стилів, якими були: ірреальність, ігровий чинник, вітаїстична романтика, урбанізм тощо.

Таким чином огляд про стильові напрямки прози сприятиме кращому розумінню учнів хронології окресленого періоду, ознайомить їх з розгалуженою системою розвинених жанрів на початку 1930-х рр., сфокусує їхню увагу на романному жанрі, який представить різноманітність форм і прийомів творення образів. У вивченні кожного письменника-прозаїка учні зможуть простежити не лише подібні, властиві модернізму риси, але й визначити ті особливості, які вирізняють їх індивідуальний стиль.

Опрацьовуючи оглядовий матеріал, учні зможуть ознайомитися з невідомими їм теоретико-літературними поняттями, якими будуть оперувати під час аналізу художнього твору у процесі вивчення монографічної теми. Оглядова тема дозволить підготувати учнів до опрацювання різних видів програмового матеріалу, сприятиме кращому осмисленню різних фактів і

явищ літературного процесу. Вивчення таких тематичних оглядів у шкільному курсі літератури забезпечить цілісне сприйняття школярами основних художніх явищ, а саме літературний період, літературний напрям, течія, художній текст й творчість письменника в контексті розвитку української літератури.

Інформацію про літературний процес, літературний напрям, стильовий напрямок можна опрацьовувати за таким планом:

- з'ясування умов виникнення літературного напрямку в українській літературі та в європейському мистецтві. Визначення поняття напрямку.

- визначення типологічних особливостей літературного напрямку. Окреслення взаємозв'язків з подібними літературними явищами, враховуючи спільні і відмінні особливості;

- інтерпретація розвитку мистецького стилю конкретного письменника, визначення умов написання ним художнього тексту;

- літературознавчий аналіз конкретного твору в контексті конкретного літературного напрямку.

Опрацювання оглядової теми можна розглядати як своєрідну підготовку до вивчення художнього твору письменника як зразка певного літературного напрямку на уроках літератури. Наприклад, до оглядової теми «Українська література «Розстріляного відродження» 1920-1930 рр. ХХ століття. Розвиток стильових напрямів і течій» «Українська література «Розстріляного відродження» 1920-1930 рр. ХХ століття. Розвиток стильових напрямів і течій» в просторі модернізму подаються такі теми-огляди: «Поетичне самовираження», де розглядається поезія П.Тичини, Є.Плужника, а також М.Рильського в контексті київських неокласиків; «Прозове розмаїття» - творчість М.Хвильового, Ю.Яновського, В.Підмогильного, О.Вишні; «Модерна драматургія і театр» - творчість М.Куліша; «Перлини західноукраїнської літератури» - творчість Б.І.Антонича, О.Турянського; «Література письменників-емігрантів» - поезія Є.Маланюка, проза І.Багряного.

У «Поетичному самовираженні» автори підручника роблять акцент на течіях модернізму, які найповніше знайшли своє вираження в ліриці: імпресіонізмі, символізмі, експресіонізмі, неокласицизмі, конструктивізмі, футуризмі. У «Прозовому розмаїтті» у межах модернізму розглядаються жанри малої прози (імпресіоністична новела) та розвиток великої прози (соціально-побутового, психологічного, історичного, науково-фантастичного, пригодницького роману). В огляді «Модерна драматургія і театр» увага зосереджується на жанровому розмаїтті 20 – 30-х рр. ХХ ст., а саме, на експериментально-психологічні п'єси В.Винниченка, історичні драми І.Кочерги, розглядається діяльність театру «Березіль» та соціально-психологічні драми М.Куліша. Варто відзначити, що саме з невеличкого огляду учні отримують інформацію про великого режисера Леся Курбаса і його експериментальний театр «Березіль». Творча дружба двох митців: драматурга і режисера досить голосно заявила про розвиток української драматургії і театру, але в умовах більшовицького тиску вона була приречена. Таким чином учні зможуть доповнити свої знання про період 20 – 30-х рр., дізнатися не лише про трагічні долі письменників, але й про трагічні долі митців інших сфер мистецтва.

Цікавим й інформаційно наповненим є огляд «Література письменників-емігрантів». Автори розповідають про три хвилі української еміграції, про празьку літературну школу, Мистецький український рух. Подається багато імен українських письменників-емігрантів від початку економічної еміграції до Канади, а згодом політичної до європейських країн і Америки. Така інформація історичного, соціального й ідеологічного характеру розширить знання учнів про багате на трагічні події ХХ століття, а саме першу його половину. Учні ознайомляться з двома еміграційними літературними школами міжвоєнного періоду: варшавською і празькою, письменниками, що до них належали, ідеях і принципах, які вони сповідували. Мистецький український рух зфокусує увагу школярів на розстановку політичних й ідеологічних сил у Європі після Другої світової війни.

Хронологія подій оглядової теми поглибить знання учнів про літературну епоху, допоможе зрозуміти причини утворення двох паралельних ліній розвитку української літератури: в еміграції і в Україні. Така загальна інформація сприятиме розумінню того, що в еміграції у творах письменників могли порушуватися ті теми, які замовчувалися письменниками в Україні. Надалі на знання з цієї теми учні зможуть спиратися, вивчаючи творчість окремих еміграційних письменників: Є.Маланюка у контексті празької школи письменників, І.Багряного, В.Домонтовича та ін.

Вивчаючи творчість Є.Маланюка у контексті празької школи чітко простежується зв'язок попереднього і наступного матеріалів. Ознайомившись з трьома хвилями еміграції й іменами письменників, які емігрували, старшокласники тепер зацентують свою увагу на постатях, які увійшли до празької школи, та тих ідеологічних, історичних та мистецьких засадах, які їх об'єднали. В огляді чітко визначається тематика творчості «пражан», наголошується на концепції нової літератури, яку вони формували в еміграції.

Як і в багатьох інших оглядах, учні знайомляться з новими теоретико-літературними термінами, наприклад «празька школа», вчать визначати особливості творів її представників, неповторність їх авторського стилю.

Матеріали історико-літературного, суспільно-політичного характеру в оглядовій темі вивчаються не відірвано від теоретико-літературних понять аспектів. Учні знайомляться з багатьма теоретичними термінами, з яким будуть працювати на наступних уроках української літератури. таким чином, організовуючи роботу учнів, спрямовану на сприйняття й осмислення різних фактів і явищ літературного процесу учитель допомагає розширити учням свій літературознавчий словник, дати об'єктивні знання з теорії літератури.

У «Діалозі з текстом» школярі зможуть комунікувати з «пражанами». Наприклад, що спричинило їх взяти на себе місію утверджувати «державу слова», чому їхнє угруповання має назву «празька школа» тощо.

У «Діалозі текстів» можна запропонувати тему «Роль поета і поетичного слова в духовному відродженні української нації». Учня можна

запропонувати проаналізувати конкретниц твір Є.Маланюка й зіставити його з поезіями «Подражанія 11 псалму» Т.Шевченка та «Каменярі» І.Франка.

Цікавою може стати характеристика першої хвилі еміграції на основі інформації з художнього твору В.Стефаніка «Камінний хрест» та характеристика другої хвилі з інформації оглядової теми, що вивчається. Зісталяючи інформацію, варто наголосити на спільних і відмінних рисах еміграції: причини еміграції, ідеологічні, політичні чинники, літературні здобутки митців.

У «Мистецьких діалогах» можна розглянути художні полотна, вміщені в підручнику. Вони спрєктують на діяльність паризької школи мистецтв, вкажуть на тісні зв'язки літератури і живопису.

Історична, літературно-критична інформація, що подається в оглядових темах, обов'язково поєднується з біографічним та літературним матеріалом, адже автор живе в конкретному часі й просторі, його творчість відображає проблеми сучасної йому епохи й належить їй. Вивчення біографії письменника у монографічній темі певним чином є продовженням огляду літературної епохи. Біографічний матеріал стає своєрідним посередником між художнім текстом і літературною епохою. Чим цілісніше і об'ємніше виступить письменник в уяві школярів, тим глибше учні зможуть проаналізувати його текст, а також краще будуть інформовані про літературний період, його особливості.

Біографічний матеріал в оглядовій темі поглиблюється й конкретизується в монографічних темах. Наприклад, під час вивчення біографії І.Багряного учні знайомляться не лише з хронологією подій у житті письменника, але й з хронологією подій в країні. Вихід письменника зі спілки «Плуг» і вступ до опозиційного літературного об'єднання МАРС фокусує увагу старшокласників на літературні об'єднання 20 – 30-х рр. ХХ століття. З цим матеріалом вони знайомилися на оглядовій темі «Українська література «Розстріляного відродження» 1920-1930 рр. ХХ століття. Розвиток стильових напрямів і течій».

Знайомство І.Багряного з іншими письменниками в контексті літературних угруповань дає можливість учням пригадати цю літературну епоху, поглибити знання про неї. Арешти письменника, відбування термінів у тюремному ув'язненні вибудовують картину трагічних подій в Україні сталінських часів. Еміграційний шлях письменника відкриває старшокласникам нову інформацію про життя українських письменників в діаспорі, про діяльність Мистецького українського руху, членом якого був письменник.

Вагоме значення має самостійна робота. Вона спрямована на збагачення знань учнів. Самостійна робота під час вивчення оглядових тем обов'язково повинна включати роботу з літературно-критичними працями. Окремими завданнями можуть бути такі види роботи: складання конспекту, тез. Робота може проводитися як у груповому варіанті, так і в індивідуальному. У процесі такої роботи у школярів виробляються уміння і навички самостійно мислити, висловлювати свої погляди.

Робота з літературознавчими словниками поглибить навички самостійної роботи старшокласників. Це завдання: опрацювати визначення літературного напрямку та його течій, розтлумачити їхні назви, узагальнити риси стилю, дібрати представників напрямку з інших галузей мистецтва, визначити їхні твори. Важливо наголосити, що епоха ХХ ст. з її кризовими явищами пропонує різностильові тексти українського письменства, тому вивчення оглядової теми закладе певну основу в свідомості школярів і підготує їх до осмисленого сприйняття наступних тем як оглядових, так і монографічних.

Висновки до Розділу II

Отже, методи вивчення оглядових тем зумовлюються характером матеріалу, який вивчається. В оглядових темах вивчаються художні тексти, теорія літератури, літературна критика, історичні, культурологічні матеріали.

Найдоцільнішим методом вивчення оглядових тем на уроках літератури вважається метод шкільної лекції, яка може поєднуватися з елементами бесіди, діалогу, з виразним читанням, учнівськими коментарями, з індивідуальними виступами, самостійною роботою. доречне використання проблемних ситуацій, цікаве поєднання завдань та запитань з різноманітними видами роботи над матеріалом створює належні умови для глибокого вивчення тем-оглядів, у їхньому контексті авторського індивідуального стилю, творчого задуму митця.

У процесі вивчення оглядових тем вагоме значення мають семінарські заняття. Під час вивчення оглядових тем застосовуються інтерактивні методи групової та індивідуальної роботи.

ВИСНОВКИ

Величезні можливості для втілення гуманітарної освіти закладені у шкільному курсі української літератури. Структура літературної освіти в школі включає три етапи: початковий, середній і старший. На початковому етапі відбувається знайомство з літературою як шкільною дисципліною. Середній етап передбачає вивчення літературних творів за хронологічним, тематико-хронологічним, проблемно-тематичним, жанровим принципами. У старших класах шкільна програма пропонує принцип побудови курсу літератури на історико-літературній основі.

У систематичному курсі літератури в старших класах шкільною програмою визначаються два види тем – монографічні та оглядові. Монографічні теми характеризуються поєднанням біографії чи огляду життєвого шляху письменника з оглядом його творчості, аналізом одного або кількох творів письменника. Таке поєднання матеріалу сприяє якіснішому сприйняттю життя та діяльності митця з його творчістю й глибшому осмисленню інтерпретованого тексту як основного компонента програми.

Основним джерелом знань на уроках літератури є художній текст, на якому фокусується основна увага вчителя й учнів протягом усього процесу навчання.

Окрім художніх текстів, у структурі шкільного курсу української літератури представлені історико-літературні, літературно-критичні та теоретичні матеріали. Соціально-історичні, літературно-критичні оглядові матеріали створюють відповідний навчальний простір, в якому втілюються контекстність та історизм. Оглядові матеріали спрямовані на науковість, інформативність і пізнання, мають відповідну подієву хронологію та фактологізм, вирізняються проблематичністю, жанрово-стильовою різноманітністю. Вони невіддільні від основних шляхів і напрямків інтерпретації художніх текстів й скеровані на їхнє безпосереднє вивчення.

Оглядові теми, представлені в підручниках з української літератури для 10–11 класів, спрямовані на конкретні хронологічні рамки, глобальні віхи в розвитку історії літератури і на літературні напрями. Це загальна характеристика визначеного періоду розвитку літератури у тісному взаємозв'язку із життям суспільства, творчість митця без текстуального вивчення його творів та літературно-критичних праць до них.

Структурними складниками оглядових тем є стислий огляд історичних подій, інформація соціально-економічного, політичного, естетичного, філософського спрямування, відомості про літературно-мистецький процес. У контексті літературно-мистецького процесу визначається проблематика конкретного етапу розвитку літератури, літературні напрями, школи і течії окресленого періоду, досягнення в галузі теорії літератури (розвиток літературних родів, видів, жанрів), поступ усього літературознавства, образотворчого мистецтвознавства, музики, архітектури тощо.

Найоптимальнішим методом вивчення оглядових тем на уроках літератури є метод шкільної лекції. У її межах діяльність учителя відбувається в контексті діяльності учнів. Учитель залучає школярів до роботи, керує їхньою діяльністю, впливає на хід думок, активізує самостійну роботу й спрямовує її на розширення та поглиблення знань. Методичними прийомами у процесі лекції є елементи бесіди (евристичної, репродуктивної), діалогу, використання проблемних ситуацій, виразне читання, учнівські коментарі, індивідуальні виступи, самостійна робота. Поєднання різних видів роботи над матеріалом створює належні умови для глибокого вивчення тем-оглядів, у їхньому контексті авторського індивідуального стилю, творчого задуму митця. Прийом застосування словників-довідників є доречним у вивченні стильових напрямків, розвитку жанрів певної літературної епохи. Опрацювання понять з літературознавчими словниками сприяє розвитку навичок самостійної роботи учнів.

У процесі вивчення оглядових тем мають місце семінарські заняття. Семінар передбачає загальні, групові, індивідуальні форми завдань. Продуктивними видами роботи є план усного виступу, тези, усне повідомлення, реферат, доповідь, дискусія. Як інтерактивний метод викладання шкільний семінар може проводитися у формі, «круглого столу», «симпозіуму», «інтерв'ю». Зазначені форми роботи можуть бути складовими частинами уроку з неусталеною структурою.

Опрацювання оглядової теми можна розглядати як своєрідну підготовку до вивчення художнього твору письменника як зразка певного літературного напрямку на уроках літератури. Оглядова тема готує учнів до опрацювання різних видів програмового матеріалу, сприяє кращому осмисленню різних фактів і явищ літературного процесу. Вивчення тематичних оглядів у шкільному курсі літератури забезпечує цілісне сприйняття школярами основних художніх явищ, а саме літературний період, літературний напрям, течію, художній текст й творчість письменника в контексті розвитку української літератури.

Самостійна робота під час вивчення оглядових тем включає роботу з літературно-критичними працями у груповому та в індивідуальному варіанті. Окремими видами роботи є складання конспекту, тез. У процесі роботи у школярів виробляються уміння і навички самостійно набувати знання, виконувати дослідницькі завдання, робити відповідні узагальнення про літературний процес, літературні періоди, літературно-теоретичні системи.

Отже, вивчення оглядових тем у систематичному курсі літератури в старших класах збагатить учнів знаннями про літературні епохи у зв'язках суспільно-історичними та культурно-естетичними процесами, ознайомить з найвидатнішими письменниками конкретної доби й визначить їх місце в загальному процесі розвитку літератури. Запропонований підхід увиразнення мистецького контексту й міжпредметних зв'язків розширить методіку вивчення оглядових тем, доповнить її ефективними формами і прийомами навчальної діяльності. Його застосування закладе глибоку теоретичну основу

в свідомості школярів і підготує їх до осмисленого сприйняття різностильових текстів українського письменства, навчить пізнавати світ в просторі і часі, в динаміці, сприятиме творчому мисленню й умінню узагальнювати набуті знання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базиль Л., Пустовіт В. Літературознавчі дослідження студентів-філологів: теорія і методика. Луганськ: Глобус, 2012. 244 с.
2. Бандура О. Засвоєння понять з теорії літератури. *Наукові основи методики літератури*. За ред. Н.Й.Волошиної. К.: Ленвіт, 2002. С.115-121.
3. Бандура О.М. Вивчення елементів теорії літератури у 9-11 класах: Посібник для вчителя. К: Рад. школа, 1989. 160 с.
4. Бандура О.М., Волошина Н.Й. Вивчення художнього твору. *Наукові основи методики літератури*. За ред. Н.Волошиної. К.: Ленвіт, 2002. 344 с.
5. Бойко М.І. Вивчення життєпису художника слова в середній школі. К.: Радянська школа, 1975. 150 с.
6. Бондаренко Ю.І. Методика шкільного вивчення української літератури на засадах ідеаційно-концептуального підходу: теорія і практикум. Ніжин: НДУ ім. М.Гоголя, 2012. 199 с.
7. Бондаренко Юрій Загальна модель шкільного навчання української літератури: монографія. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 392 с.
8. Бугайко Т.Ф., Бугайко Ф.Ф. Навчання і виховання засобами літератури. К.: Радянська школа, 1973. 176 с.
9. Волкова Н.П. Педагогіка. К.: Видавничий центр «Академія», 2002. 576 с.
10. Волошина Н.Й. Розкриття біографії письменника в єдності з його творчістю. *Наукові основи методики літератури*. К.: Ленвіт, 2002. С. 113-115.
11. Волошина Н.Й., Жила С.О. Огляд літературного періоду. *Наукові основи методики літератури*. К.: Ленвіт, 2002. С. 106-113.
12. Волощук Є. Хронотопічний аналіз. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2004. № 6. С. 56–62.
13. Выготский Л.С. Педагогическая психология. М.: Педагогика, 1991. 480 с.
14. Гаврилов П. Т. Оглядові теми на уроках української літератури в старших класах: Посібник для вчителів. К.: Рад. школа, 1980. 126 с.

15. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури: Підручник. За наук. ред. О.Галича. К.: Либідь, 2001. 488 с.
16. Гладишев В.В. Теорія і практика контекстного вивчення художні творів у шкільному курсі зарубіжної літератури. Миколаїв, 2006. 372 с.
17. Головченко Н. Вступні заняття як важлива складова структурностильового шляху аналізу художнього тексту. На прикладі вивчення літературного модернізму. *Зарубіжна література*. 2006. №21. С. 1–21.
18. Горб О.А. Типологічні різновиди уроків української літератури в середній школі: автореф. ... канд. пед. наук. К., 2000 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://referatu.net.ua/referats/7569/178988>
19. Горідько Ю. Структурно-стильовий аналіз під час вивчення літератури модернізму в школі (За новелою М.Коцюбинського «Intermezzo»). *Українська література в загальноосвітній школі*. 2002. №2. С. 17-21.
20. Градовський, А. В. Компаративний аналіз у системі шкільного курсу літератури: методологія та методика [Текст]: монографія. Черкаси: Брама, 2003. 292 с.
21. Гриневич В. Формування умінь аналізу образів-персонажів художніх творів історичної тематики в майбутніх словесників. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2000. № 2. С. 35–45.
22. Деменко О.І., Ампілогова Л.П. Урок у сучасному вимірі. Харків: Видавнича група «Основа», 2006. С. 5-29.
23. Дробот В.Н. Изучение биографии писателя в школе. К.: Радянська школа, 1988. 192 с.
24. Думанський Н. Життєпис комедійного героя. Українська мова і література в школі. 2004. №3. С. 32–35.
25. Єланська С., Кузьменчук І. Використання проблемно-тематичного аналізу на уроках зарубіжної літератури. *Зарубіжна література*. 2006. № 20. С.14.
26. Жицький Є.І. Самостійна і творча активність учнів у процесі вивчення літератури. К.: Радянська школа, 1969. 168 с.

27. Забарний О.В. Психологічна характеристика образу-персонажа: навчально-методичний посібник. Ніжин, 2015. 76 с.
28. Забужко Н. Особливості вивчення лірики та її виховне значення. Українська мова і література в школі. 1988. № 4. С. 24–33.
29. Зайченко І.В. Педагогіка. Чернігів, 2003. 528 с.
30. І вічна таїна слова. Аналіз великого епічного твору. К.: Радянська школа, 1990. 205 с.
31. Кудряшов Н.И. Взаимосвязь методов обучения на уроках литературы. М.: Просвещение, 1981. 190 с.
32. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка. К.: Знання Прес, 2004. 445 с.
33. Куцевол О.М. Методика викладання української літератури (креативно-інноваційна стратегія). К.: Освіта України, 2009. 464 с.
34. Лілік О.О. Підготовка майбутніх учителів української літератури до роботи з явищами літературного процесу: теоретичні та практичні аспекти. Scientific Journal «ScienceRise: Pedagogical Education». № 11(7). 2016. С. 4 – 9.
35. Лісовський А.М. Етюди з методики викладання літератури. К.: Ленвіт, 2013. 105 с.
36. Літературознавчий словник-довідник. Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін. К.: ВЦ «Академія», 1997. 752 с.
37. Мариновська О.Я. Від системи ключових епізодів – до задуму письменника. До вивчення роману «Червоне і чорне» Стендаля. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 1996. № 5. С. 17-21.
38. Марко В. Аналіз художнього твору. К.: Академвидав, 2013. 280 с.
39. Марко В. Основи аналізу літературного твору. *Дивослово*. 1998. № 12. С. 37-42.
40. Мірошниченко Л.Ф. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах. К.: Вища школа, 2007. 415 с.
41. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: [навчальний посібник]. К., 2007. 656 с.

42. Нагорна А. Ю. Методика застосування філософських джерел у процесі вивчення зарубіжної літератури (9-11 кл.): автореферат дис. ... канд. пед. наук. К., 2007. 21 с.
43. Неділько В. Методика викладання української літератури в середній школі. К.: Вища школа, 1978. 248.
44. Нежива Л. Л. Теоретичні і методичні засади вивчення літературних напрямів українського письменства у старших класах загальноосвітньої школи. Автореферат дис. ... доктора педагогічних наук. Київ. 2017. 43 с.
45. Нежива Л. Теорія і практика вивчення літературних напрямів українського письменства в школі. Полтава: ПНПУ імені В.Г.Короленка, 2016. 156 с.
46. Онищук В.І. Типи, структура і методика уроку в школі. К.: Радянська школа, 1973. 159 с.
47. Освітні технології: Навч.-метод. Посібник. За заг. ред. О.М.Пехоти. К.: А.С.К., 2001. 256 с.
48. Основи психології [ред. О.В.Киричука, В.А. Роменця]. К.: Либідь, 1996. 632 с.
49. Островерхова Н.М. Аналіз уроку: концепції, методики, технології. К.: Фірма «Інкос», 2003. 352 с.
50. Пальчевський С.С. Педагогіка. К.: Каравела, 2007. 576 с.
51. Пасічник Є.А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах. К.: Ленвіт, 2000. 384 с.
52. Постанова «Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти» [Текст]. Кабінет Міністрів України, 2013. № 1392. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF>
53. Противенська О.Г., Мещерякова М.І., Теміз Я.В. Українська література у схемах і таблицях. Х.: Видавнича група «Академія», 1999. 100 с.
54. Пультер С., Лісовський А. Методика викладання української літератури в середній школі. Курс лекцій для студентів-філологів. Тернопіль, 2004. 144 с.

55. Романишина Н.В. Українська художня мала проза: теоретико-методичні аспекти вивчення. Рівне: Принт Хауз, 2013. 576 с.
56. Рыбникова М.А. Очерки по методике литературного чтения. М.: Просвещение, 1985. 288 с.
57. Семенов О. М. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури: монографія. Суми: Мрія-1 ТОВ, 2005. 404 с.
58. Сениця І.О. Про активізацію викладання літератури. Література учить жити. К.: Радянська школа, 1967. С. 77 - 90.
59. Сиротенко В. П. Історія української літератури ХХ сторіччя та методика її викладання. К., 2012. 392 с.
60. Ситченко А.Л. Методика навчання української літератури в загальноосвітніх закладах. К.: Ленвіт, 2011. 291 с.
61. Ситченко А.Л. Навчально-технологічна концепція літературного аналізу. К.: Ленвіт, 2004. 304 с.
62. Слижук О. Принцип емоційності у процесі вивчення лірики. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2004. №9. С.12–14.
63. Соколов І. І. Типи уроків і засоби активізації викладання літератури в школі. К.: Радянська школа, 1963. 142 с.
64. Степанишин Б. Викладання української літератури в школі. К.: Проза, 1995. 246 с.
65. Степанишин Б.І. Література – вчитель – учень. К.: Освіта, 1993. 240 с.
66. Токмань Г. Л. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція. К.: Міленіум, 2002. 320 с.
67. Токмань Г. Цілісність сприйняття ліричного твору. Текстуальний аналіз. Методика вивчення віршування. *Дивослово*. 2003. №1. С. 46–50.
68. Токмань Г.Л. Урок – філософське дослідження. *Дивослово*. 2002. № 5. С. 41–46.
69. Удовиченко Л. До питання літературознавчого аспекту вивчення образів-персонажів. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2009. № 4. С. 35–36.

70. Українська література (профільний рівень): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. О.В.Слоньовська, Н.В.Мафтин, Н.М.Вівчарик. Київ: Літера ЛТД, 2019. 320 с.
71. Українська література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 10–11 класи. Рівень стандарту, академічний рівень (зі змінами, затвердженими наказом МОН від 14.07.2016 № 826) [Текст]. К., 2016.
72. Фролова К. Аналіз художнього твору. К.: Радянська школа, 1975. 174 с.
73. Ходосов К.О. Про типи уроків літератури у восьмирічній школі. *Література в школі*. 1960. № 6. С. 39 - 50.
74. Цикін В. О. Синергетика і освіта. *Синергетичне світобачення: наукові і педагогічні аспекти*. За ред. Н. В. Кочубей. Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. С. 162 – 177.
75. Шевченко З.О. Основні методи вивчення літератури. *Наукові основи методики літератури*. За ред. Н.Волошиної. К.: Ленвіт, 2002. 344 с.
76. Шевченко З. Створити умови для розвитку особистості. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2003. № 6. С. 100–111.
77. Шкільна лекція у поєднанні з ін. видами та прийомами викладання літератури: Методичний лист. Склала З.О.Шевченко. К.: Рад.школа. 1986. 44 с.
78. Штейнбук Ф.М. Методика викладання зарубіжної літератури в школі: [навчальний посібник]. 2-ге вид., випр. та уточн. Тернопіль: Мандрівець, 2009. 280 с.
79. Шуляр В.І. Стратегії літературної освіти школярів у системі профільного навчання. Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. 348 с.
80. Шуляр В.І. Сучасний урок української літератури: теорія, методика, технологія. Миколаїв: Іліон, 2012. 876 с.
81. Щербина В. Р. Проблемы литературного образования в средней школе (Методол. наблюдения и размышления). М.: Просвещение, 1978. 270 с.

82. Якименко М.А. Про типи уроків літератури. *Література в школі*. 1958. №2. С. 66 - 69.
83. Яценко Т.О. Тенденції розвитку методики навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах (друга половина ХХ – початок ХХІ століття): монографія. Київ: Педагогічна думка, 2016. 360 с.